

TRI ZADARSKE SREDNJOVJEKOVNE CRKVE NA PODRUČJU DANAŠNJEGA VAROŠA

Zdenko DUNDOVIĆ

Teološko-katehetski odjel, Sveučilište u Zadru

Zadar, Hrvatska

Anita BARTULOVIĆ

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru

Zadar, Hrvatska

UDK: 272-523(497.5 Zadar)

DOI: 10.21857/yvjrdcwp7y

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 10. svibnja 2025.

U radu se na temelju dosadašnjih rasprava u znanstvenoj literaturi o poistovjećivanju crkve sv. Uršule s crkvom sv. Marije Stomorice u zadarskome Varošu i njezinoj ubikaciji kod mletačkoga kaštela na ulazu u gradsku luku te analizom izvornoga arhivskog gradiva razmatra prostorni smještaj crkve, odnosno kapele sv. Uršule u Zadru i s njom povezanoga gradskog predjela. U fokusu rada tri su crkve – crkva sv. Marije Stomorice, crkva sv. Ivana Kovačkoga (de Pusterla) i crkva sv. Kuzme i Damjana – nekoć smještene na skučenome prostoru današnjega Varoša. Rezultati istraživanja nedvojbeno potvrđuju smještaj crkve sv. Kuzme i Damjana u neposrednoj blizini Citadele u južnome dijelu zadarskoga Poluotoka, u predjelu Babe, koji je graničio s predjelom kovača, te se neimenovanu crkvu, označenu na mletačkoj maketi iz Pomorskoga muzeja u Veneciji iz vremena oko 1570. godine, sa sigurnošću može identificirati s crkvom sv. Kuzme i Damjana. Ujedno se potvrđuje Bianchijeva teza da je crkva sv. Uršule doista istovjetna crkvi Stomorice, što je bila posljedica izmjene titulara crkve potkraj 15. stoljeća.

Ključne riječi: crkva sv. Uršule, Stomorica, sv. Ivan Kovački, Babe, crkva sv. Kuzme i Damjana, Citadela.

UVOD

Kult svete Uršule i 11,000 djevice bio je jedan od najpopularnijih i najraširenijih kultova svetaca srednjovjekovnoga razdoblja. Legenda o 11,000 djevice epska je hagiografska priča koja pripovijeda kako je sveta Uršula, pobožna kršćanka, nevoljko pristala na dogovoreni brak s poganskim princem kako bi spasila kraljevstvo svoga oca od ugnjetavanja. Kako bi izbjegla brak, uputila se na hodočašće u Rim. Ploveći rijekom Rajnom pristala je u Kölnu, koji su tada opsjedali Huni, te je Uršula prema legendi zajedno s 11 djevice bila smaknuta. Legenda o 11,000 djevice potječe iz jedne srednjovjekovne pogreške kod prepisivanja.¹ O razini štovanja kulta sv. Uršule svjedoči podatak da je zadarski

¹ Jane CARTWRIGHT (ur.), *The Cult of St. Ursula and the 11,000 Virgins*, University of Wales Print, 2016.

nadbiskup Maffeo Vallaresso upravo iz grada u kojemu je podnijela mučeništvo donio u Zadar polovicom 15. stoljeća svetičinu relikviju, koju mu je darovao vojvoda od Kölna.² Relikvija se čuva u riznici Stalne izložbe crkvene umjetnosti benediktinskoga samostana sv. Marije u Zadru. Osim nje, u Zadru je već i prije postojala relikvija glave sv. Uršule, koja se čuvala u relikvijaru spomenutomu u inventaru riznice katedrale iz 1427. godine.³

Carlo Federico Bianchi naveo je podatak o postojanju dviju crkava pod titularom sv. Uršule u Zadru; prvu je smjestio na područje staroga Kaštela,⁴ a drugu na prostor kovačkih radionica.⁵ O tome zasada nema potvrde u istraženim arhivskim izvorima. Bianchijeve pretpostavke potaknule su historiografsku raspravu koncem 19. stoljeća o smještaju crkve sv. Uršule, koja se protegla sve do danas.

DOSADAŠNJE RASPRAVE O CRKVI SV. URŠULE U ZADRU

Carlo Federico Bianchi iznio je pretpostavku da se gradska crkva Stomorica, čiji su ostatci otkriveni u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, zvala imenom sv. Uršule. Svoju pretpostavku temeljio je na starim kronikama u kojima je crkva *Sante Vergini* (svetih Djevice) bila smještena u blizini gradskih vrata zvanih Stomorica (*Stomorizza*). Bianchi je taj podatak povezao s kultom sv. Uršule i djevicama smaknutima zajedno sa sveticom te konačno izvukao zaključak da se crkva sv. Marije Stomorice nazivala crkvom sv. Uršule, odnosno sv. Djevice.⁶

Bianchijevu mišljenju prvi se suprotstavio Giovanni Danilo. Po njegovu mišljenju, spomen Svetih djevice u ispravama na koje se pozivao Bianchi posljedica je nevještog prijevoda s hrvatskoga, pri čemu je prevoditelj genitiv singulara „svete divice“ shvatio kao nominativ plurala.⁷

Danilovo promišljanje potvrđuju arhivski izvori iz 15. stoljeća. Zadarski bilježnici crkvu Stomoricu obično su nazivali crkvom svete Divice pri čemu su

² Carlo Federico BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877., 55, 159 – 160.

³ Nikola JAKŠIĆ, Radoslav TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, priir. Nikola Jakšić, Zadar, 2004., 190.

⁴ *Una chiesa col titolo di s. Orsola v. m. esisteva presso l'antico Castello di Zara. Si trova di essa memoria in documenti del 1435, e 1495. Nessun traccia però ci è rimasta (...) di questa.* C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 459.

⁵ *Dalla parte della marina vecchia verso scilocco, ove i fabbrì dell'antico arsenale avevano le loro officine, esisteva nel 1402 una pubblica cappella sotto il titolo di s. Orsola. Fu smurata sino dalle fondamenta, per cui oggidi non se ne conoscono neppur le traccie.* C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 462.

⁶ Carlo Federico BIANCHI, *Antichità romane e medioevali di Zara*, Zara, 1883., 40 – 42; Ivo PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, Split, 1996., 28.

⁷ Giovanni DANILLO, *Antichità Zaratine, Objavitelj dalmatinski – Avvisatore dalmato*, 1883., br. 76.

sintagmu 'svete divice' na latinskome navodili ili u genitivu jednine ili množine. Pritom su nekonzistentno navodili rečenu crkvu kao referenta pri opisu granica pojedinih nekretnina u blizini: *ad portam Virginum de Stomorigiça*,⁸ *in confinio porte Virginum*,⁹ *in confinium portarum Virginum*¹⁰ ili *in confinio sanctarum Virginum*.¹¹ Za dokazivanje teze poslužit će primjer navođenja nekretnine Blaža pok. Martina *de Insula Sancti Micaelis* iz 15. stoljeća. Smještaj Blaževe nekretnine u Zadru prvotno je 1441. godine zabilježen sintagmom *in confinio sanctarum Virginum*,¹² da bi potom sljedeće godine kao međaš (*de borea Blasius Martini de Insula Sancti Micaelis*) bila spomenuta *in confinio porte Stomorigiçe*,¹³ što se nedvojbeno odnosi na mala gradska vrata pred crkvom Stomoricom. Konačno je Blaž Martinović pok. Martina zabilježen u opisu granica nekretnine u blizu crkve Stomorice i pored istoimenih gradskih vrata.¹⁴ Deset godina kasnije Blaževa kuća zabilježena je kao međaš *de quirina et trauersa* nekretnine majstora postolara Radoje Vukčića *in confinio ecclesie sanctarum Virginum seu Stomorinice*.¹⁵

Nedvojbenu potvrdu da su stari Zadrani crkvu sv. Marije Stomorice nazivali i crkvom od *Divice* pruža uvid u još neke isprave iz 15. stoljeća.¹⁶ Primjerice, Cvita, udova Ivana zvanoga Smokva, oporučno je ostavila 1430. godine svećeniku Krešulu na dvogodišnje uživanje kuću *in contrata porte Stomorigiçe in confinio ecclesie sancte Marie Virginum*.¹⁷ U ispravi iz 1445. godine Draga, udova Križana

⁸ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 31 – Bilježnici Zadra (dalje: HR-DAZD-31, BZ,) Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/1, fol. 76v.

⁹ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/3, fol. 218r.

¹⁰ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 53, b. III, fasc. V/5, fol. 217r.

¹¹ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 54, b. IV, fasc. VI, fol. 186r.

¹² HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. I, fol. 246v.

¹³ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/6, fol. 280r-v.

¹⁴ (...) *vendidit (...) unam suam totam et integram domunculam, partim de muro et partim de lignamine, cupis copertam, cum suis ballatorio cum vna pergula, canipa tabulis constructa et vno molendino ab oleo intus, positam Iadre in contrata sanctarum Virginum prope portam Stomorice (...) de borea est anditus siue introitus curtiu comunis seu conuicinalis usque ad puteum aque, de trauersa possidet Blasolus Martinouich de Insula Sancti Micaelis districtus Iadre mediante pariete comuni tantum quantum in altitudine se extendit dicta domuncula, de siroco possident heredes quondam ser Tomasii de Petrizo mediante muro comuni tantum quantum in altitudine occupat usque ad presens suprascripta domuncula et de quirina est porticus dicti Blasoli sub quo est comunis et conuicinalis anditus ad dictum puteum.* HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/9, fol. 437r.

¹⁵ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/13, fol. 8v-9v.

¹⁶ Izgledno se sintagma *in confinio sancte Marie Virginis* iz 14. stoljeća odnosi na crkvu Stomoricu, odnosno crkvu Marije Divice. Usp. HR-DAZD-31, BZ, Petrus de Serçana, kut. 15, Instrumenti, b. I, fasc. 1, br. 6, fol. 201v prema Sandra BEGONJA, *Uloga gradskoga plemstva u urbanom razvoju Zadra u vrijeme Ludovika I. Anžuvina (1358. – 1382.)*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2017., 188.

¹⁷ HR-DAZD-31, BZ, Bartholomeus de Sercana, kut. 42, b. unica, fasc. II, fol. 32v.

iz sela Račice, uz pristanak zadarskoga kanonika Ostoje, *rectoris ecclesie sancte Marie Stomorinice uocate in lingua Sclaua Virgine*, prodaje Cvitanu Vlatkoviću iz Stomorina sela kuću *iuxta dictam ecclesiam sancte Marie Stomorinice*.¹⁸ Na tome tragu bio je i Lorenzo Benevenia navodeći ispravu iz 1524. godine o podjeli dobara braće Nassi, u kojoj je između ostaloga spomenut mlin za masline u ulici sv. Uršule.¹⁹ Benevenia je, međutim, pogrešno poistovjetio Stomoricu s crkvom sv. Marije Kapelice²⁰ koja je bila smještena na zapadnoj strani Poluotoka uz gradske zidine na potezu između nekadašnje crkve sv. Jurja na Kampu i samostanske crkve sv. Frane u Zadru.²¹

O crkvi sv. Marije Stomorice pisao je Ivo Petricioli.²² On se prvotno dvoumio o istovjetnosti crkve Stomorice s crkvom sv. Uršule,²³ da bi kasnije odbacio tu mogućnost i predložio njezinu ubikaciju u blizini mletačkoga kaštela na ulazu u zadarsku luku,²⁴ te decidirano utvrdio da smo vidjeli „sigurne podatke gdje se crkva sv. Uršule nalazila (kod kaštela)“,²⁵ što se u recentnim radovima uzelo kao povijesnu činjenicu.²⁶ Petricioli je dijelom prihvatio Bianchijevu tezu o smještaju crkve sv. Uršule kod kaštela, ali je smatrao da se „kaštelom u srednjovjekovnim izvorima naziva samo jedan određeni objekt – utvrda s mletačkom posadom na ulazu u luku i prema tome Bianchijeva je kombinacija s dvjema kulama na jugozapadnoj fasadi grada isključena“.²⁷ To je mišljenje kasnije korigirao.²⁸ U istraženome arhivskom gradivu predio oko mletačkoga kaštela uvijek se naziva po kaštelu²⁹ te na tome gradskom predjelu ne nalazimo spomena crkve sv. Uršule u ispravama.

¹⁸ (...) *de quirina via publica et ab omnibus aliis tribus lateribus sunt iura et terrena dicte ecclesie*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 60, b. I, fasc. II/5, fol. 42r-v.

¹⁹ Lorenzo BENEVENIA, A proposito delle Babe, *Il Dalmata*, XXI (1886.) 99.

²⁰ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 2 – 29.

²¹ Zdenko DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020., 96 – 98.

²² Ivo PETRICIOLI, Crkva Stomorica (S. Maria de Pusterla) u Zadru, *Diadora*, no. 4, 1968., 247 – 269.

²³ Ivo PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11-12, 1965., 148.

²⁴ I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 256.

²⁵ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 29.

²⁶ „Potaknuta je i široka rasprava pa se Stomorica smatrala i crkvom Sv. Uršule, koja je inače nekad bila pokraj Kaštela, na suprotnom kraju Poluotoka“. Krešimir REGAN, Branko NADILO (prir.), Predromaničke i ranoromaničke crkve u Zadru, *Građevinar*, vol. 61, no. 4, 2009., 372.

²⁷ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 28.

²⁸ „Zaista zbunjuje nas da se u isto vrijeme dvije utvrde nazivaju jednako i kaštel na ulazu u luku i ovaj pored crkve sv. Silvestra“. Ivo PETRICIOLI, O položaju kuće kralja Ludovika Anžuvinca i crkve sv. Silvestra u Zadru, *Starohrvatska prosujeta*, no. 15, 1985., 127.

²⁹ Npr. *Nicolaus de Sancta Maria stipendarius in Castro magno Iadre (...) Actum Iadre in domo habitationis dicti Nicolai ad Campum Castelli*. HR-DAZD-31, BZ, Hieronymus Ravagninus, kut. 138, b. I, fasc. I/4, neozn. folija (21. 12. 1526.); *in confin del Castello*. HR-DAZD-31, BZ, Horatius

Početak 20. stoljeća Vitaliano Brunelli potegnuo je tezu o istovjetnosti Stomorice s crkvom sv. Uršule.³⁰ U kontekstu dosadašnjih rasprava, a na temelju analize kanonske vizitacije nadbiskupa Francesca Pisana iz 1517. godine, iznijeta je pretpostavka da bi se spomen sv. Uršule doista mogao odnositi na crkvu Stomoricu.³¹ Ovim radom postavlja se teza da je crkvi Stomorici u posljednjim desetljećima 15. stoljeća promijenjen titular u crkvu sv. Uršule. Nužno je pritom analizirati terminologiju kojom se zadarski bilježnici služe pri naznaci predjela i ulica na prostoru današnjega Varoša.

CONFINIUM, CONTRATA I RUGA FABRORUM U BILJEŽNIČKIM SPISIMA

Sofija Sorić upozorila je u svome radu na problematiku uporabe latinskih termina *confinium* i *contrata*, koji se susreću u dokumentima 15. stoljeća te se često miješaju i preuzimaju značenje jedan od drugoga.³² Crkve koje su u fokusu rada, kao i gradski predjeli kovača i Babe, bili su stiješnjeni između jugozapadnih

de Marchettis, kut. 165, b. II, fasc. II, br. 60. U blizini kaštela zabilježena je koncem 14. stoljeća ulica *Palpassi (in contrata Palpassi prope castrum veteris)*. HR-DAZD-31, BZ, Vannes Bernardi de Firmo, kut. 13, b. I, Instrumenti, fasc. II/1, fol. 41r.

³⁰ Vitaliano BRUNELLI, Le opere fortificatorie del comune di Zara, *Rivista dalmatica*, anno III, 1904., 245 – 246.

³¹ Z. DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, 100.

³² „U uobičajenom se smislu *confinium* odnosi na predio grada koji se najčešće imenuje prema obližnjoj crkvi, samostanu, gradskim vratima i slično te obuhvaća šire i nejasnije definirano područje od termina *contrata* koji se nešto češće rabi za ulicu.“ Sofija SORIĆ, Prilog poznavanju kuće Nassis u Zadru: podjela kuće iz 1488. godine, *Ars Adriatica*, no. 7, 2017., 148. U prilog tomu idu opisi smještaja predmetnih nekretnina pojedinih ulica sintagmom *in angulo*, koja prethodi sintagmi *in contrata*. Ako bi se *contrata* pritom shvatila kao gradska četvrt, doslovan prijevod označavao bi nekretninu smještenu na uglu (*in angulo*) iste četvrti, što je potpuno nedefinirana odrednica. Stoga je prihvatljivije rješenje da je riječ o ulici uz crkvu na čijemu se uglu nekretnina nalazila. Primjerice, (...) *in angulo in contrata sancti Michaelis ex opposito ipsius ecclesie a parte boreali*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. IX/6, fol. 94r; (...) *in angulo in contrata sancti Saluatoris*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. X/5, fol. 104v; *Actum Iadre in angulo sancti Viti ex opposito domus Iacobi Bihchianin caligarii*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XII, fol. 70v; (...) *uendidit (...) unam suam domum (...) positam Iadre in angulo in contrata sancti Stephani (...) cum una muralea discoperta, posita in alio angulo similiter in dicta contrata ex opposito predictae domus uendite iuxta dictam ecclesiam sancti Stephani super loco et terreno ipsius ecclesie*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/9, fol. 429v. Sintagma *in/ad angulo* rabi se i pri opisu nekretnine smještene na trgu pojedinoga gradskog predjela. Primjerice, zadarski bilježnik Ivan Salodio precizira smještaj svoje kuće: *Actum Iadre in domo habitationis mei Ioannis de Salodio predicti ad angulum borealem et quirinalem platee magne in confinio sancte Katherine*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Salodio, kut. 76, b. III, fasc. III/6, fol. 3v.

gradskih zidina i današnje Kovačke ulice te ulice Stomorice na prostornoj površini od cca 0.02 km². Relativna blizina crkve sv. Kuzme i Damjana, odnosno Citadele, i crkve sv. Ivana Kovačkoga uvjetovala je granicu istoimenih gradskih predjela, a zajednička odrednica bila im je spomenuta *ruga fabrorum*. Jugozapadnu granicu (*de quirina*) obaju predjela činio je gradski zid na potezu od Kovačkih vrata (*Pusterla*) do Citadele u južnome kutu grada,³³ zbog čega se nekretnine na pograničnome području označavaju sintagmom *in confinio fabrorum siue Babarum*.

U zadarskome katastru iz 1421. godine pri opisu nekretnina u južnome dijelu grada isključivo se rabi sintagma *in confinio Bebarum* ili *Babarum*,³⁴ zabilježena još 1283. godine.³⁵ Taj južni predio grada unajmljivao se privatnicima (među kojima su prednjačili kovači) da na premjerenoj gradskom zemljištu (*locus vacuus*)³⁶ sagrade daščare.³⁷ *Ruga* ili *contrata fabrorum*³⁸ protezala se predjelom *Babe* na zemljišnim terenima u komunalnome vlasništvu za potrebe izgradnje kovačkih radionica u zoni privredne djelatnosti.³⁹ Neke

³³ Kovač Pavao Božičković 1467. godine kupio je od kovača Stjepana Gambrije *unum suum edificium stationis de lignamine, cuppis copertum ab arte fabrili, positum Iadre in ruga fabrorum super loco et terreno illustrissime ducalis dominationis Venetiarum infra hos ut dixerunt confines: de quirina est murrus ciuitatis, de siroco est edificium stationis Matei Vragnanin fabri mediante muro comuni super loco prefate serenissime ducalis dominationis nostre, de trauersa uia publica et de borea iura omnia excellentissime ducalis dominationis nostre*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/7, fol. 338r.

³⁴ Stjepan ANTOLJAK, Zadarski katastr 15. stoljeća, *Starine*, sv. 49, 1949., 377 – 382.

³⁵ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* [dalje: CD], vol. 6, sabrao i uredio Tadija Smičiklas, Zagreb, 1908., dok. 360, 530.

³⁶ Irena BENYOVSKY LATIN, Sandra BEGONJA, Nekretnine u notarskim dokumentima 13. stoljeća: primjeri dalmatinskih gradova (Zadra, Šibenik, Trogir, Splita i Dubrovnik), *Povijesni prilozi*, vol. 35, no. 51, 2016., 11.

³⁷ I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, 177.

³⁸ Najraniji spomen Kovačke ulice pronašli smo u oporuci svećenika Šimuna pok. Bogdana sastavljenoj 1426. godine *iuxta ecclesiam sancti Iohannis in ruga fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Bartholomeus de Serčana, kut. 42, b. unica, fasc. II, fol. 19v.

³⁹ (...) *vendidit (...) unam suam muraleam nouam discopertam, in qua dictus venditor intendebat et volebat facere apotecam pro fabro, positam Iadre in contrata fabrorum super tereno comunis illustrissimi ducalis domini Venetiarum (...) de trauersa est uia publica, de siroco quedam muralea Luce Comostra fabri mediante toto muro dicte murallee vendite, de borea dictus venditor et Gregorius Longin faber socii mediante muro comuni, de quirina locus vacuus inter murum ciuitatis et dictam muraleam*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/6, fol. 289r. (...) *vendidit (...) vnā totam apothecam a fabro dicti condam Filipi de lignamine, cupis copertam, cum suis fusina, pila lapidea et vna anchusina, positam Iadre in ruga fabrorum super tereno illustrissimi ducalis domini Venetiarum (...) de trauersa uia publica, de quirina murus ciuitatis, de borea est terra communis, de siroco apotheca Iohannis Glad fabri mediante pariete comuni de tabulis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VIII/2, fol. 105r.

su obrtničke radionice bile smještene na samome rubu, bilo unutar, bilo izvan gradskoga prostora.⁴⁰ Smještaj kovačkih radionica do polovice trećega desetljeća 15. stoljeća uglavnom se povezuje uz gradski predjel *Babe*, a crkva sv. Ivana označuje referentom *Pusterla*,⁴¹ nakon čega se u tridesetim godinama intenzivira sintagma *in confinio sancti Iohannis fabrorum*, što upućuje na postupno širenje *ruge fabrorum* od vrata *Babe* prema Kovačkim vratima (*Pusterla*) u navedenome razdoblju.⁴² Pritom treba uzeti u obzir raspored ondašnjih gradskih ulica na području današnjega Varoša,⁴³ ali i uporabu latinskih prijedloga u tekstu ugovora jer sintagma *in ruga fabrorum* nije istovjetna sintagmama *prope* ili *iuxta rugam fabrorum* pri navođenju smještaja nekretnine.⁴⁴ *Ruga fabrorum* predstavlja tu uzdužnu ulicu, koja se protezala iz smjera SZ od spomenutih Kovačkih vrata (*Pusterna*) na jugozapadnim zidinama grada prema JI do vrata *Babe*. Oboja vrata naznačena su kao pobliza oznaka predjela (*confinium*) pri opisu granica predmetnih nekretnina smještenih *in ruga fabrorum*.⁴⁵ U prvomu slučaju naznaka da su vrata stajala JI od predmetne nekretnine, a s JZ je graničila s gradskim zidinama, isključuje mogućnost da je riječ o vratima kod crkve Stomorice, kojima se u istraženim

⁴⁰ Tomislav RAUKAR, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC i Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987., 120.

⁴¹ (...) *in contrata sancti Iohannis ad Pusterlam*. HR-DAZD-31, BZ, Christophorus Zeno, kut. 40, b. unica, fasc. I, fol. 63v.

⁴² U prilog tomu navode se dvije isprave iz 1411. godine u kojima kovači u razmaku od dva dana kupuju nekretnine *in confinio Babarum* i *ad Pusterlam*, kojima su sa sve četiri strane graničila komunalna zemljišta (*locus vacuus*). HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 32, b. I, fasc. I, fol. 49r-v. Vidi ugovor o mirazu u vidu nekretnine *ad Babas* kovaču Šimunu Milgostiću 1412. godine: HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 32, b. I, fasc. I, fol. 337v-338r.

⁴³ Riječ je o obliku sličnom češlju, tako da od jedne uzdužne ulice teče niz pod pravim kutom povezanih paralelnih uskih ulica udaljenih jedne od druge za širinu same jedne kuće (oko 6 m). Nada KLAJČIĆ, Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976., 278.

⁴⁴ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/13, fol. 4r. (...) *iuxta rugam fabrorum super loco et terreno monasterii sancte Catherine de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 36, b. V, fasc. VII/3, fol. 87r.

⁴⁵ (...) *vendidit (...) hedificium de lignamine discopertum cum omnibus lapidibus, calce et pila, que ad presens sunt et reperiuntur in dicto hedificio, positum Iadre in ruga fabrorum in confinio porte que uocatur Pusterna super tereno illustrissimi ducalis domini Venetiarum (...) de siroco porta ciuitatis Iadre predicta, de borea hedificium Gregorii Mirsetich, de trauersa via publica, de quirina murus ciuitatis mediante androna comunis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/3, fol. 101v. (...) *in ruga fabrorum in confinio porte Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/8, fol. 30r. Isti bilježnici razlikuju dvoja spomenuta vrata od vrata Stomorice (*ad portam Virgimum de Stomoriga*). Vidi bilj. 8 i bilj. 15.

ispravama s JZ redovito naznačuje javni put (*via publica*),⁴⁶ a koji se izgledno nastavljao na Kovačku ulicu (*ruga fabrorum*).

Položaj srednjovjekovne ulice kovača (*ruga* ili *contrata fabrorum*) ne odgovara današnjemu položaju Kovačke ulice u Zadru.⁴⁷ U svim analiziranim ugovorima o kupnji ili prodaji kovačkih radionica s naznačenim međašima, a koje su se prostirale od Kovačkih vrata do vrata *Babe*, jugozapadnu granicu (*de quirina*) redovito je i bez izuzetka činio gradski zid (*murus ciuitatis*),⁴⁸ ponekad u kombinaciji sa spomenutim premjerenim zemljištem za izgradnju novih kovačnica (*locus vacuus*),⁴⁹ a sjeveroistočnu (*de trauersa*) javni put (*via publica*), koji je razdvajao kovačke radionice od stambenih nekretnina smještenih SI u predjelu *Babe* i predjelu kovača (*confinio fabrorum*) uzduž *ruge fabrorum*. Ciljani smještaj kovačnica, odnosno *ruge fabrorum* uz jugozapadne gradske zidine te njihovo dislociranje od stambenih nekretnina, moguće je protumačiti sigurnosnim razlozima, prvenstveno radi sprječavanja širenja eventualnih požara na stambene jedinice.⁵⁰ U slučaju predjela kovača, termini *contrata* i *ruga* bili bi sinonimi,⁵¹ što proizlazi iz dviju isprava istoga bilježnika od 12. listopada 1442. godine pri opisu granica dviju susjednih kovačkih radionica. U prvoj je smještaj kovačke radionice (*apoteca a fabro*) naznačen *in ruga fabrorum*,⁵² a u drugoj *in contrata fabrorum*.⁵³ U prilog tomu navedimo da je u spisima zadarskoga bilježnika na više mjesta zapaženo da je u ispravi naveo *in confinio*, što je potom

⁴⁶ (...) uendidit (...) unam eius domum muratam a partibus quirinali et boreali et a reliquis duabus partibus de tabulis et tabulis copertam cum omnibus eius iuribus et pertinentiis, positam in ciuitate Iadre in confinio porte Stomorice iuxta ecclesiam Uirginum infra hos confines, ut dixerunt: de quirina est uia publica, de borea est uia quirinalis mediante muro comuni, de trauersa possidet quidam insulanus de Vgiglano, de siroco sunt loca ecclesie Uirginum de Iadra. HR-DAZD-338, Dominikanski samostan Sv. Dominika (1066. – 1807.), Pergamene, br. 179.

⁴⁷ I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, 177.

⁴⁸ (...) vendiderunt (...) apotecham a fabro de lignamine, cupis copertam, positam Iadre in ruga fabrorum super tereno illustrissimi ducalis dominii Venetiarum (...) de trauersa via publica, de quirina murus ciuitatis, de siroco Barich Tischouaç faber mediante pariete comuni, de borea Cresolus predictus mediante pariete. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VIII/1, fol. 173v.

⁴⁹ (...) de quirina locus vacuus inter murum ciuitatis et dictam muraleam. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/6, fol. 289r.

⁵⁰ Slično je zabilježeno u drugim dalmatinskim komunama. „Protupožarna, ali i higijenska mjera bilo je i premještanje gradskih kovačnica na sam rub gradskog prostora“. Irena BENYOVSKY, Komunalno reguliranje gradskog prostora u srednjovjekovnom Trogiru, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21, 2003., 39.

⁵¹ Usp. Irena BENYOVSKY, Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 28, 2005., 29.

⁵² HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/2, fol. 90r. Vidi: HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 93, b. unica, fasc. I, fol. 39v.

⁵³ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/2, fol. 90v.

precrtao te nastavio sa sintagmom *in contrata*,⁵⁴ što zacijelo nije slučajnost. Smještaj kovačkih radionica redovito je naznačen terminima *ruga* ili *contrata*,⁵⁵ za razliku od smještaja stambenih nekretnina kovača (*domus*).⁵⁶ Postupnim širenjem kovačkih radionica i nastamba JI i JZ od crkve sv. Ivana Krstitelja, tj. Kovačkoga u predjelu *Babe*, taj se predio počeo nazivati *confinium fabrorum*.

TRI CRKVE, TRI PREDJELA I TRI PUSTERLE

U fokusu rada tri su crkve – Stomorica, Sv. Ivan Kovački i Sv. Kuzma i Damjan – i s njima povezani gradski predjeli položeni u blizini srednjovjekovnoga gradskog zida i gradskih vrata. Gradska vrata ili vrata onodobnih radionica nerijetko su u ispravama naznačena kao mjesta sklapanja bilježničkih ugovora,⁵⁷ pri čemu je u opisu smještaja predmetnih nekretnina zapažena istodobna uporaba općih termina *confinium* i *contrata* pri navođenju referenata,⁵⁸

- ⁵⁴ Primjerice, (...) *vendidit (...) vnum suum hedificium apotece a fabro largum pedum octo tribus digitis minus, de tribus lateribus muratum et de quarto de lignamine, cupis copertum, positum Iadre in confinio contrata fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/3, fol. 115v. (...) *vendidit (...) vnam apothecam a fabro, que fuit dicti condam Tomasii, vndique muratam cum suis fusina, manticis, pila lapidea, ancusine, tribus martelis, quatuor paribus tanlearum et certis aliis feramentis minutis pro apotheca, cupis copertam, positam Iadre in confinio contrata fabrorum super tereno comunis (...) de trauersa est via publica, de siroco apotheca, que fuit quondam Cuitchi fabri, mediante muro comuni, de quirina murus ciuitatis, de borea Matheus de Aurana faber similiter mediante muro comuni*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. IX/3, fol. 25r.
- ⁵⁵ (...) *affictauit (...) apotecam a fabro undique muratam, cupis copertam, positam Iadre in ruga fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/3, fol. 134v; (...) *vendidit (...) unum suum edificium vetus partim et fractum de lignamine tabulis copertum, positum Iadre in contrata fabrorum ex opposito domus dicti emptoris*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VII/5, fol. 209r.
- ⁵⁶ Dobar primjer tomu nalazimo u ugovoru iz 1454. godine kojim prokurator hospotala sv. Marka ser Franje pok. Jurja Cedulina daje dopuštenje kovaču Jurju Milovaniću za podizanje novoga zida na zemljištu hospotala *in confinio fabrorum* položenoga uz kuću (*domus*) spomenutoga kovača te dogradnju i proširenje kovačeve kuće. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VII/2, fol. 79r-v. Primjeri kovača Stjepana Zambrlje još je rječitiji. Njegova je kovačnica *in ruga fabrorum* navedena kao međaš druge kovačnice: (...) *vendidit (...) apothecam a fabro (...) positam Iadre in ruga fabrorum super tereno ducalis domini Venetiarum (...) de trauersa via publica, de siroco est apotheca Stefani Zambarlia fabri mediante pariete comuni de tabulis, de quirina murus ciuitatis, de borea apotheca quondam Butchi fabri mediante pariete comuni de tabulis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VIII/2, fol. 172r.
- ⁵⁷ Primjerice, *Actum Iadre in porta terre firme*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/1, fol. 9r.
- ⁵⁸ Primjerice, zadarski kanonik Ivan Cicević (*Ciceuich*) zamijenio je dva ždrijeba zemlje *in villa Rasanzi* 1481. godine s kućom *in confinio portarum beccarie in contrata hospitium*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XI, fol. 54r.

kao i precizne odrednice uz njih.⁵⁹ Općenito su se u srednjovjekovnim ispravama mala sporedna gradska vrata nazivala *posterula*, *postierla*, *pusterla*⁶⁰ ili *pusterna*.⁶¹ Najstariji poznati spomen *Pusterle* seže u 1280. godinu.⁶² Izgledno su imala funkciju lakšega pristupa stanovništvu pojedinoga gradskog predjela morskoj obali radi svakodnevnih praktičnih potreba, a napose zbog brzoga pristupa morskoj vodi u slučaju požara te za potrebe obližnjih obrtničkih djelatnosti. Na platnu jugozapadnih gradskih zidina u Zadru, na potezu od crkve Stomorice do Citadele, postojala su tijekom 15. stoljeća troja takva vrata. Prva su stajala nasuprot crkve Stomorice,⁶³ a nešto južnije od njih Kovačka vrata,⁶⁴ obilježena na mletačkoj maketi iz Pomorskoga muzeja u Veneciji iz 16. stoljeća.⁶⁵ Treća mala gradska vrata u blizini Citadele (*pusterla*)⁶⁶ označena su u arhivskim izvorima kao *porta Babarum*⁶⁷ ili *porta*

⁵⁹ (...) *iuxta portam angelli in curia vocata Copulich*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XIII/3, fol. 116r.

⁶⁰ I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 255.

⁶¹ (...) *in confinio ecclesie sancti Iohannis de Pusterna*. HR-DAZD-31, BZ, Bartholomeus de Serçana, kut. 42, b. unica, fasc. I/9, fol. 19r.

⁶² CD6, dok. 294, 350.

⁶³ (...) *dominus presbiter Petrus dictus Bachia Dragonich canonicus Iadrensis ac rector ecclesie sancte Marie de Stomorina de Iadra prope portam pusterle*. HR-DAZD-31, BZ, Vannes Bernardi de Firmo, kut. 13, b. I, Instrumenti, fasc. II/1, fol. 116r. (...) *super terreno et locis ecclesie sancte Marie de Stomorica et prope ipsam ecclesiam et prope portam Stomorice*. HR-DAZD-31, BZ, Vannes Bernardi de Firmo, kut. 13, b. I, Instrumenti, fasc. II/1, fol. 278r.

⁶⁴ Prema Petricioliju oko 50 m južnije. I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 247.

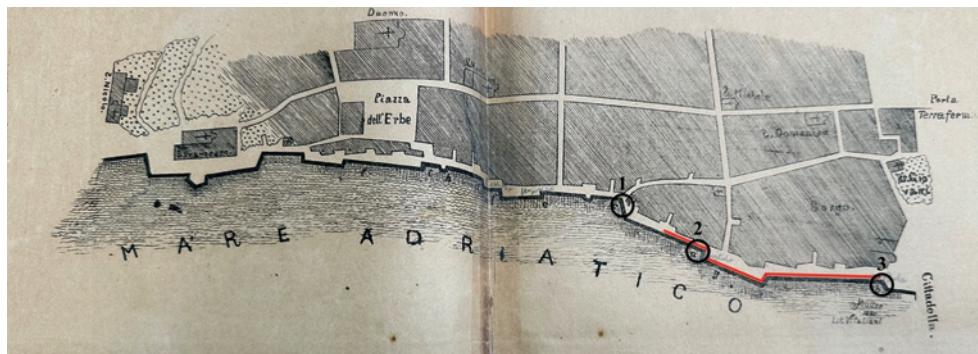
⁶⁵ Riječ je o maketi Zadra u Pomorskome muzeju u Veneciji. Ivo PETRICIOLI, Maketa Zadra u pomorskome muzeju Venecije, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, sv. II, 1956. – 1957., 101 – 124.

⁶⁶ (...) *intus dictam domum positam Iadre apud portam Pusterle contrate Bebarum*. HR-DAZD-31, BZ, Theodorus de Prandino, kut. 37, b. VI, fasc. I/1, fol. 7r. (...) *in confinio citadele et super tereno sancti Dominici fratrum predicatorum de Iadra (...) de trauersa via publica, de borea via publica, de quirina via publica et de siroco terenum dicti sancti Dominici*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. I, fol. 15r; (...) *vendidit (...) unum suum ediffitium stationis, partim de muro et partim de lignamine, cuppis copertum ab arte fabrili, positum Iadre in confinio porte Babarum super loco et terreno fratrum predicatorum de Iadra infra hos, ut dixerunt, confines, de borea et trauersa via publica, de quirina murus ciuitatis et de siroco est edifficium cum molendino ab oleo dicti venditoris mediante pariete comuni*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/2, fol. 22v-23r.

⁶⁷ Bianchi navodi da su vrata bila smještena na mjestu vrta obitelji Corponese: (...) *mentre la porta della città per dove entravano i fanciulli illegitimi, era situata nell'orto, ora Corponese, la qual porta si chiamava ad Babas, cioè dove ora stanno le Babbe*. C. F. BIANCHI, *Antichità romane*, 39. Spomenuti vrt (*un spazio di terra sotto le mura di questa città dalla parte di sirocco ridotto ad uso di orto*) dao je 1711. godine generalni providur Vincenzo Vendramin bojniku (*Sergente Maggiore di Battaglia*) Pietru Corponeseu zbog vojnih zasluga, a mletački sindici inkvizitori potvrdili 1750. godine pravo na uživanje vrta njegovoj supruzi Domenici i muškim nasljednicima. HR-DAZD-3, Sindici inkvizitori za Dalmaciju i Albaniju, kut. 1, fol. 20r-v. Zaključak Lorenza Benevenije da se *dio zemljišta izvan gradskih zidina dužinom Quarteriona nazivao Babe ili kako ga sada zovu vrt Corponese* sasvim je

*dele Babe*⁶⁸ te su u ispravama iz 15. stoljeća služila kao referent pri opisu smještaja nekretnina.⁶⁹ Vitaliano Brunelli ucrtao ih je prilično precizno na predložku plana u 19. stoljeću (Slika 1).⁷⁰

SLIKA 1. Prikaz srednjovjekovnih zadarskih gradskih zidina s morske strane prema Brunelliju. Pod br. 1 označena su vrata Stomorice, pod br. 2 Kovačka vrata, a pod br. 3 vrata Babe. Crvenom linijom označen je položaj ruge fabrorum (Kovačka ulica) (Izvor: Vitaliano BRUNELLI, *Le opere fortificatorie e la „Scuola dei Bombardieri“ di Zara, La Domenica*, god. IV, br. 34, 1891., 272 – 273)

precizan i točan opis vanjskoga dijela srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga predjela *Babe*, na čijemu su potezu stajala istoimena gradska vrata. L. BENEVENIA, *A proposito delle Babe*, 97. Vitovi u blizini Citadele zabilježeni su u ispravama iz 16. stoljeća. Primjerice, zadarski kanonik Nikola Dražmić prvotno je kupio od septemanara Mateja Usanića, a potom 1508. godine prodao septemanaru crkve sv. Stjepana Ivanu Manjoru (*Magnor*) *unum ortum positum Iadre in vicinia citadele Iadre infra hos ut dixerunt confines: de syroco strenuus comestabilis ser Stephanus de Vicentia mediante muro comuni, de quirina murus ciuitatis Iadre, de borea quidam Gregorius Pistoia mediante maceria, de trauersa hereditas quondam ser Petri de Venturino*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/1, fol. 293r. (...) *uenditit (...) unam domum (...) positam Iadrae in confinio cittadellae super proprio terreno, cum eius hortulo, tendente ab angulo alie domunculae dictae venditricis perlineam usque ad maceriam penes hortum sancti Iacobi Iadrae a parte quirinali et cum sua cisterna siue conserua aquae*. HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/6, fol. 2r.

⁶⁸ (...) *in contrata fabrorum penes portam dele Babe*. HR-DAZD-31, BZ, Antonius Barba, kut. 106, b. II, fasc. II/E, fol. 5v.

⁶⁹ (...) *in confinio porte Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/8, fol. 30r.

⁷⁰ Brunelli je dvojio o Bianchijevu navodu isprave iz 1428. godine u kojoj se spominje *via dei fabbri presso la porta delle Babe*. No doista se tijekom 15. stoljeća Kovačka ulica protezala uz jugozapadne zidine grada do spomenutih vrata o čemu svjedoče istražene isprave: *in ruga fabrorum in confinio porte Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/8, fol. 30r; Vitaliano BRUNELLI, *Le opere fortificatorie e la „Scuola dei Bombardieri“ di Zara, La Domenica*, god. IV, br. 34, 1891., 272 – 273. Štoviše, bilježnici sintagme *in ruga*, odnosno *in contrata Bebarum* neupitno ih razlikuju od sintagmi *in ruga*, odnosno *contrata fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Iacobus q. Ostoyae, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 17v, fol. 18r, fol. 23r; fasc. III/2, fol. 3v.

Prema Petricioliju, vrata zvana *Pusterla* dala su ime dvjema crkvama – *S. Maria de Posterula* (Stomorica) i *S. Johannes de Pusterla*,⁷¹ kojim se dometkom (*de Pusterla*) u ispravama iz 14. stoljeća navode obje crkve. *Pusterla* bilježnicima ujedno služi kao referentna točka za relativnu orijentaciju pri opisu granica nekretnina u tome dijelu grada, koji se paralelno s obnovom zidina postupno širi. Prostorom uz jugozapadne gradske zidine od *Pusterle* do Citadele protezao se javni put (*via publica*).⁷² Kod crkve Stomorice linija srednjovjekovnoga zida lomila se prema JZ te dalje nastavljala prema JI,⁷³ stvarajući uski prostor između crkve i zida, zbog čega se JZ od crkve u ispravama redovito kao međaš navodila *via publica*. Uski prostor diktirao je naznaku granica nekretnina. Nekretnine smještene u blizini crkve i gradskih vrata u ispravama su naznačene *in confinio sancte Marie de Posterula* s granicom *de quirina via publica*,⁷⁴ a one smještene na postupno naseljavanome dijelu komunalnoga zemljišta iza crkve Stomorice naznačene su sintagmom *in confinio Pusterle*. Gradski zid (*murus ciuitatis*) jedino je u potonjemu slučaju mogao biti granica nekretnine *de quirina*.⁷⁵ U ispravama iz 15. stoljeća bilježnici rijetko koriste termin *pusterla* za naznaku vrata ispred crkve Stomorice te ga zamjenjuju sintagmom *porta Stomorice*. Blizina dviju crkava i vrata uvjetovala je terminološki opis smještaja i granica nekretnina.

U prva tri desetljeća 15. stoljeća u dva opisa nekretnina u predjelu crkve sv. Ivana Krstitelja, tj. Kovačkoga, one su označene referentom *ad portam*

⁷¹ I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, 178.

⁷² Primjerice, u ispravi iz 1333. godine nekretnina se protezala od ugla puta (*camini*) u blizini *Pusterle*, na jugozapadu sve do kovača, što bi odgovaralo smještaju kovačnica u predjelu *Babe*. (...) *ad Pusterlam cum locis quirinalibus usque ad angulum Çoilli fratris eorum* [sc. *Çoillus, filius condam Blasii de Soppe*]. *Et hec pars uenit dicto Marino proiecta sorte inter eos. Quibus muraliis et locis de borea est hospicium Nicolai fratris eorum et partim curia dicti Çoilli, de trauersa via publica, de austro loca Petri de Matafaris, de quirina loca dicti Stephani.* (...) *ad Pusterlam de quirina curie, muralium et usque ad dictum angulum dicti camini predicti Çoilli, in quirinam usque ad fabros; et hec pars uenit predicto Stephano proiecta sorte inter eos; quibus locis de austro partim loca Petri predicti et partim domus Johannis Qualis, de quirina via publica, de borea partim loca Michaelis de Cande et partim hospicium et ortus dicti Çoilli, de trauersa loca cum muraliis dicti Marini.* CD10, dok. 84, 129.

⁷³ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 36.

⁷⁴ (...) *in confinio Sancte Marie de Pusterla. Cui hos dixerunt fore confines: de trauersa Bona, uxor Budemani, de austro ser Damianus de Cigalis, de quirina via publica et de borea via conuicinalis* (...). HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 8, b. I, fasc. XI, fol. 3r-v (1369.).

⁷⁵ (...) *in confinio Pusterle super terreno comunis* (...). *Cui hedifficio hii sunt confines, ut dixerunt: de trauersa, de siroco et de borea loca comunis Iadre et de quirina murus ciuitatis Iadre* (...) HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 11, b. IV, fasc. IV, fol. 24v (1388.); (...) *in confinio Pusterle super terreno [comunis] Iadre* (...). *Cui hediffitio hii sunt confines, ut dixerunt: de trauersa via publica comunis, de siroco dictus venditor* (sc. Colanes nominatus Lebarini (?) condam Pr... de Iadra), *de quirina murus comunis Iadre et de borea ser Iacobus condam ser Grixogoni de Begna* (...). HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 10, b. III, fasc. XI, fol. 7v (1385.).

Stomoriice,⁷⁶ a u oba je slučaja bila riječ o opisu zemljišta u vlasništvu hospitala sv. Marka sjeverozapadno od crkve prema vratima Stomoriice.⁷⁷ Jednako se pri opisu granica nekretnina položenih jugoistočno od crkve Stomoriice prema vratima *Pusterla* položaj određuje sintagmom *in confinio ecclesie sancte Marie de Pusterula*,⁷⁸ a u suprotnom slučaju *in confinio sancte Marie de Stomoriča*.⁷⁹ Primjerice, crkva Stomorica nekretninama smještenima SI od javnoga puta u blizini Kovačkih vrata redovito stoji *de borea*, što potvrđuje opis granica nekretnine iz 1411. godine sa spomenom istoga međaša jednom s JZ, a drugi put s JI.⁸⁰ No kada 1402. godine Blaž Soppe pok. Jurja prodaje plemiću Petru de Gallo pok. Ivana zidinu *in confinio Pusterle in contrata sancti Iohannis* s naznačenim granicama *de trauersa et borea sunt uie publice, de siroco et quirina possidet dictus emptor*, riječ je o nekretnini položenoj u blizini Kovačkih vrata,⁸¹ a u ulici koja se protezala od crkve prema spomenutim vratima,⁸² jer isti bilježnik nedvojbeno razlikuje nekretnine *in confinio porte Stomariice*⁸³ od onih smještenih *ad Pusterlam*.⁸⁴

U istraženim ispravama 15. i 16. stoljeća *Pusterla* najčešće označava Kovačka vrata,⁸⁵ čiji smještaj treba tražiti oko današnje ulice Putevac na Poluotoku,⁸⁶ dok

⁷⁶ Luka pok. Radoslava iz Sukošana prodaje 1431. godine Jurju Piščiniću pok. Cvitana s otoka Iža kuću na zemljištu hospitala sv. Marka *in confinio ecclesie sancti Iohannis Baptiste ad portam Stomoriice: de borea est portichus siue anditus conuicinalis, de trauersa est via publica, de sirocho est domus ecclesie suprascripte sancti Iohannis Baptiste et de quirina sunt loca dicti hospitalis super loco et muralea predicti hospitalis*. HR-DAZD-31, BZ, Iacobus q. Ostoyae, kut. 45, b. unica, fasc. I/2, fol. 46r.

⁷⁷ HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 33, b. II, fasc. III/9, fol. 399v.

⁷⁸ (...) *in confinio ecclesie sancte Marie de Pusterula, de borea possidet plebania dicte sancte Marie, de trauersa via publica, de sirocho Iuan Marinich de villa Sancti Cassiani mediante pariete de lignamine comuni, de quirina partim Stana Vlahoua et partim commissaria quondam Antonii Marussich de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Iacobus q. Ostoyae, kut. 45, b. unica, fasc. I/2, fol. 50r.

⁷⁹ (...) *in confinio Sancte Marie de Stomoriča (...) de quirina est via publica (...) de borea Anthonius Marussich partim*. HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 32, b. I, fasc. I, fol. 284r.

⁸⁰ Dragota, sin pok. Krešula Donkovića iz Prljana, prodaje Martinu Zloriću (*Slorich*) *vnum suum locum a tribus partibus muratum positum Iadre ad Pusterlam, infra hos confines: de borea possidet ecclesia sancte Marie Virginum (...) de quirina Franiča vxor Pribči*. HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 32, b. I, fasc. I, fol. 136v. (...) *in confinio sancte Marie de Stomoriča (...) de quirina est via publica (...) de sciroco Franiča Pribča*. HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 32, b. I, fasc. I, fol. 284r.

⁸¹ HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 156v.

⁸² (...) *in confinio ecclesie sancti Iohannis*. HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 26, b. V, fasc. I, fol. 102r.

⁸³ HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 176r.

⁸⁴ HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 184r.

⁸⁵ Zabilježena su još 1370. godine. S. BEGONJA, *Uloga gradskoga plemstva*, 156.

⁸⁶ (...) *in confinio Pusterle fabrorum sive putei vocati Putavač*. N. KLAJČIĆ, I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, 502, bilj. 18.

porta Stomorice označava vrata pred istoimenom crkvom i istoimeni gradski predjel.⁸⁷ Kupoprodajni ugovor iz 1472. godine najbolji je pokazatelj tomu,⁸⁸ jer se isti međaš kod drugoga bilježnika navodi sintagmom *in confinio sancti Iohannis apud fabros*.⁸⁹

Crkva Stomorica nijednom se ne spominje u kontekstu predjela kovača, kao što je slučaj s crkvom sv. Ivana Kovačkoga, niti se sintagmu *pusterla fabrorum* može identificirati sa sintagmom *porta Stomorice*, pa se zaključak „da su ‘Pusterla’ i ‘Stomorica’ nazivi za jedna te ista vrata“⁹⁰ ne može uzeti kao pravilo u razmatranome razdoblju. U ispravama iz 15. stoljeća u opisu nekretnina u blizini crkve Stomorice najčešće se kao odrednica rabi oznaka gradskih vrata ispred same crkve, a rjeđe sama crkva (*in confinio porte Stomorice iuxta ecclesiam Uirginum*).⁹¹ Ponekad se nekretnine u predjelu crkve Svete Divice naznačuju referentom *ad Stomorziam, in confinio ecclesie sanctarum Uirginum*,⁹² pri čemu se sintagma *ad Stomorziam* odnosi na gradska vrata, kojima je jugozapadni međaš redovito *via publica*.⁹³ Razlog tomu leži u činjenici da je crkva bila

⁸⁷ Zadarski arhidakon Franjo Damjanov kupio je 1473. godine građevinsko zemljište *a parte quirinali domus solite habitationis dicti emptoris in confinio portarum Stomorice (...) de quirina via publica, de siroco, trauersa et borea est ortus ipsius emptoris*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. X/1, fol. 9v. Isti je posjedovao nekretnine *prope ruga fabrorum*. Dana 26. siječnja 1472. godine prodao je svećeniku Vidu iz sela Kotopansčina (...) *nomine et vice Pauli Carchsich de villa predicta patris sui (...) totam et integram unam suam domunculam de lignamine, cuppis copertam, cum suo terreno super quo constructa est, positam Iadre prope rugam fabrorum, infra hos confines, ut dixerunt: de borea Mateus ararius (!) partim et partim Petrus galiot, de trauersa via publica, de quirina ser Petrus de Venturino, de siroco Iurai Goruchin de Racice*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 65, b. VI, fasc. VII/2, fol. 79r.

⁸⁸ Margareta, udova pok. kovača Stjepana Zambrlje, prodala je 31. siječnja 1472. godine *unum suum edificium domus, partim de muro et partim de lignamine, cuppis copertum, positum Iadre in confinio porte fabrorum et putei uocati Puteuaz, super terreno et muro dumtaxat boreali ser Philipi et ser Petri de Matafaris fratrum nobilium Iadre infra hos, ut dixerunt, confines: de siroco uia publica, de quirina est edificium Vucassini marinarii super terreno dictorum fratrum mediante toto muro usque ad solare dicti edificii venditi a solare supra mediante pariete de tabulis comuni, de borea magister Iohannes Francouich caligarius habitator Iadre mediante toto muro dicti edificii venditi, de trauersa partim edificium Gregorii Babich mediante pariete comuni et partim edificium Matei Solimuca mediante pariete comuni et partim mediante toto muro dicti edificii*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 65, b. VI, fasc. VII/3, fol. 162r.

⁸⁹ HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/14, fol. 26v.

⁹⁰ I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 256.

⁹¹ HR-DAZD-338, Dominikanski samostan Sv. Dominika (1066. – 1807.), Pergamene, br. 179.

⁹² Slobodan prijevod glasilo bi: *u blizini vrata Stomorice, u predjelu crkve Svete Divice*.

⁹³ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/2, fol. 9r, fol. 10r. To je razvidno i kod drugih bilježnika. Sintagma *capella sancte Marie Stomornice* pri opisu međaša ili vlasništva nekretnine nije isto što i opis njezina smještaja *ad Stomorigicam* kod istoga bilježnika. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/7, fol. 7v; HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/8, fol. 10v.

smještena uz jugozapadne zidine grada, gradska vrata i javni put koji se uz njih protezao,⁹⁴ pa su se nekretnine smještene S-SZ-SI-JI od crkve i spomenutih vrata određivale njihovim nazivima.⁹⁵ Najzorniji primjer bilježi se 1403. godine kada zadarski graditelj Nikola Arbušanić,⁹⁶ uz suglasnost zadarskoga kanonika Petra Dragonića *rectoris ecclesie Virginum*, prodaje trgovcu Jurju pok. Venture polovicu kuće s mlinom za masline.⁹⁷ Četiri godine kasnije (1407.) kanonik Dragonić od trgovca Jurja otkupljuje istu polovicu kuću s mlinom za masline *super terreno, loco et muralea dicte ecclesie (...) in confinio porte Stomorice* s identičnim granicama.⁹⁸ Kod istoga je bilježnika sljedeći mjesec zabilježen kupoprodajni ugovor kojim svećenik Šimun Bogdanov, župnik sela Tršci, kupuje kuću *in confinio sancti Iohannis de Pusterla* na zemljištu baštinka pok. plemića Andrije sina pok. Ivana Grisogona.⁹⁹ Naznaka nekretnine *in confinio Pusterle* kojoj su *de sirocho, quirina*

⁹⁴ (...) *in confinio porte Virginum (...) de siroco et borea via conuicinalis, de quirina via publica, de trauersa Grubisa Ralicich mediante pariete comuni de tabulis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/3, fol. 218r. Primjerice, arhiđakon Franjo Damjanov 1469. godine predao je i prenio prava na kuću *magistro Marco Ratchouich carpentario a molendinis de Iadra (...) in una tota et integra domo de muro a tribus lateribus et a quarto de lignamine, cuppis coperta, posita Iadre in confinio sancte Marie de Stomoricis infra hos ut dixerunt confines, videlicet de borea et quirina est via publica, de siroco dictus cedens mediante una curiuncula comuni et de trauersa magister Matheus quondam Alegreti sutor mediante pariete et muro comunibus*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Salodio, kut. 74 b. I, fasc. I/8, fol. 40r. I. PETRICIOLI, Crkva Stomorice, 261, 266 – 267.

⁹⁵ Godine 1381. (...) *in confinio ecclesie sancte Marie de Stomariça (...) presbiter Çuetcus condam Georgii de Laucich de Iadra officians in ecclesia sancte Anastasie de Iadra ac rector ecclesie sancte Marie de confinio Stomariçe dicte ciuitatis Iadre concessit et locauit dicto rectorio nomine presbytero Mateo de Aurana plebano ecclesie sancti Stephani de dicta ciuitate Iadre usque ad annos viginti nouem proxime uenturos hodie incipientes viginti quinque passus terreni dicte ecclesie, in hoc computata terre posite in dicto confinio Stomariçe infra hos, confines, ut dixerunt: de trauersa est terrenum dicte ecclesie super quo est edificium domus de lignamine dicti presbyteri Matei, de siroco possidet dicta ecclesia sancte Marie mediante quodam pariete, de quirina est terrenum dicte ecclesie super quo est edificium domus de lignamine Volcine Sopolich marangoni partim et partim est uia publica, de borea est ecclesia sancte Marie predicta partim et partim est uia publica*. HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 23, b. II, fasc. IV, fol. 21r-v. (...) *unum suum ortulum positum Iadre in confinio portarum Virginum a parte sirocali*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut 53, b. III, fasc. V/5, fol. 217r. Vidi: HR-DAZD-31, BZ, Teodor de Prandino, kut. 36, b. V, fasc. VII/4, fol. 134v.

⁹⁶ Emil HILJE, Zadarski graditelj Nikola Arbusjanić (Arbušanić), *Radovi. Razdio povijesnih znanosti*, sv. 32, br. 19, 1992. – 1993., 231 – 254.

⁹⁷ HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 259r.

⁹⁸ (...) *de quirina est via publica partim et partim dicta ecclesia Virginum et partim possidet ser Ieronimus de Zigalis, de trauersa est via publica partim et partim est dicta ecclesia Virginum, de siroco possidet Marcus molendiarius de Cataro habitator Iadre partim et partim Cressius marangonus quondam Drassoli et partim ser Ieronimus de Zigalis supradictus, de borea est dicta ecclesia Virginum*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Trottis, kut. 38, b. unica, fasc. I/2, fol. 55r-v.

⁹⁹ (...) *ab austro, borea et trauersa sunt loca dictorum heredum, de quirina est via publica*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Trottis, kut. 38, b. unica, fasc. I/2, fol. 94r-v.

SLIKA 2. Pogled sa SZ na ostatke vrata Stomorice i istoimene crkve

et borea vie publice,¹⁰⁰ isključuje mogućnost da je bila riječ o vratima Stomorice (vidi Sliku 2).

Temeljem relevantnoga broja istraženih kupoprodajnih ugovora i opisa granica predmetnih nekretnina u 15. stoljeću mišljenja smo da dometci *de Pusterla* i *de Stomorica* ili *ad Pusterlam* i *ad Stomoriziam* crkvama sv. Marije (Stomorica) i sv. Ivana Krstitelja, kao i dometak *fabrorum* potonjoj crkvi u bilježničkim ispravama nisu predstavljali nekonzistentnost bilježnika pri navođenju naziva rečenih crkava, već su služili kao odrednica položajnoga opisa predmetne nekretnine između referentne točke predjela (crkve), odnosno na

¹⁰⁰ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. IV/7, fol. 510r.

njezinu usmjerenost prema obližnjim referentima (gradska vrata ili predjel kovača), te da su u tome smislu mijenjali uobičajene sintagme za naznaku smjera u odnosu na referent (*a parte boreali, a parte quirinali...*). Može se pretpostaviti da je bila riječ o lokalnome orijentacijskom sustavu koji kao alternativa sustavu u kojemu se položaj neke točke određuje u odnosu na strane svijeta kao polazišne smjerove uzima istaknute objekte urbanoga tkiva kao terestričke orijentire, koje bilježnici u ispravama terminološki i položajno neosporno razlikuju po naputku ugovornih stranaka.

CRKVA SV. IVANA KOVAČKOGA (*DE PUSTERLA*)

Crkva sv. Ivana Kovačkoga od 14. stoljeća bila je *ius patronatus* zadarskih plemićkih obitelji Grisogono i Soppe.¹⁰¹ Prema Bianchiju, spomenute su obitelji to pravo ostvarile osnivanjem nadarbine u crkvi sv. Ivana *de Pusterla* 1302. godine.¹⁰² Plemićka obitelj Grisogono posjedovala je nekretnine u predjelu sv. Ivana Kovačkoga *in confinio Puteuaç*,¹⁰³ *in confinio sancti Ioannis fabrorum*¹⁰⁴

¹⁰¹ Obitelj Grisogono i Soppe bili su utemeljitelji i zaštitnici crkve, kojima je pripadalo patronatsko pravo i pravo na izbor njezina kapelana, odnosno rektora, prema autentičnoj ispravi od 7. studenoga 1372. godine. (...) *illi qui sunt veri fundatores atque patroni et ad quos ius patronatus ac electio capellani siue rectoris dicte ecclesie siue capelle sancti Ioannis pertinet atque spectat*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Salodio, kut. 74, b. I, fasc. I/12, fol. 15r-v. O crkvi sv. Ivana Krstitelja (sv. Nediljice), odnosno sv. Ivana Kovačkoga, iscrpno je izvjestio Pavuša Vežić. Pavuša VEŽIĆ, Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru. Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, no. 23, 1999., 7 – 16.

¹⁰² C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 413.

¹⁰³ Juraj Stipanić iz Crnoga 1448. godine u zamjeni nekretnina daje bratu Ratku polovicu kuće *prope puteum Puteuaç in contrata sancti Iohannis super loco et terreno ser Iohannis filii condam ser Doymi de Grisogonis* (...) *de borea et trauersa sunt loca dicti ser Iohannis de Grisogonis, de sirocho est transitum ad dictum putem et via conuicinalis et de quirina est uia publica*. Ugovor je sklopljen *in dicta contrata Puteuaç*. HR-DAZD-31, BZ, Iacobus q. Ostoyae, kut. 45, b. unica, fasc. I/7, fol. 29v-30r. Grgur Perković iz Slivnice prodao je 1450. godine, uz suglasnost ser Ivana Grisogona pok. Dujma, Vulčini Križeviću iz sela Tršci *vnum totum et integrum suum edificium domus de lignamine, cuppis copertum, positum Iadre in confinio Puteuaç super loco et terreno dicti ser Iohannis infra hos, ut dixerunt, confines: de quirina via publica, de sirocho via conuicinalis, de trauersa et borea sunt iura et terena dicti ser Iohannis*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/10, fol. 9r.

¹⁰⁴ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/10, fol. 9r. Rosa udova pok. Radoje Stojišića prodala je 1482. godine Luki Pavičeviću iz sela Crno *vnam suam domum* (...) *positam Hyadre in confinio sancti Ioannis fabrorum* (...) *de borea possidet nobilis vir ser Franciscus de Chrysogonis mediante muro communi, de trauersa partim ser Zoilus Chrysogonis et partim Georgius Bosgnach zapator, de sirocho idem Georgius Bosgnach, de quirina via publica*. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 93, b. unica, fasc. I, fol. 19v.

te *in confinio Stomorize*.¹⁰⁵ Antun Grisogono pok. Andrije i Blaž Soppe, opunomoćenici spomenutih plemićkih obitelji, pristupili su 7. prosinca 1474. godine pred Galeacija Chabaldisa iz Padove, vikara zadarskoga nadbiskupa Maffeja Vallaressa, o pitanju upražnjenosti *ecclesie siue capelle sancti Ioannis de Pusterla, site Iadre in confinio fabrorum*, a nakon smrti svećenika Stojana iz Zadra,¹⁰⁶ *ultimi capellani siue rectoris dicte ecclesie*. Dakle, crkva je bila smještena u predjelu kovača (*sita Iadre in confinio fabrorum*), odnosno u blizini stambenih nekretnina kovača, zbog čega se u ispravama paralelno rabe oba referenta pri opisu njihova smještaja.¹⁰⁷

Stambene nekretnine u predjelu kovača vrlo se često označuju crkvom sv. Ivana Kovačkoga ili jednostavno *in confinio fabrorum*.¹⁰⁸ Analogno tomu, termin *confinium* u ispravama se rabi i u slučaju opisa stambenih nekretnina (*domus; domuncula*) u predjelu Babe (*in confinio Babarum*). Primjerice, majstor kovač Ilija Grgurević prodao je 1446. godine dio zida svoje kovačnice *in confinio* (zapravo

¹⁰⁵ Treba zapaziti naznaku bojadisara kao SZ međaša zbog daljnje rasprave. (...) *de trauersa ser Andreas de Grisogonis condam domini Ioannis nobilis ciuis Iadre, de siroco iura dicti ser Andree partim et partim predicti venditoris* (sc. Maurus condam Anthonii de Grisogonis), *de quirina via publica et de borea Miliça Choppichieua partim et partim hereditas condam magistri Simonis tinctoris*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Salodio, kut. 77, b. IV, fasc. IV/3, fol. 6r.

¹⁰⁶ Izgledno je riječ o svećeniku Stojanu Riliševiću pok. Grgura iz Zadra, podrijetlom iz Sukošana, koji je 1465. godine prodao braći Radoslavu i Ostoji pok. Tome Butkovića iz sela Hrašćana u vranskome distriktu kuću *in confinio sancti Iohannis fabrorum*. Spomenuta braća prodala su istu kuću 1473. godine Tomi Deviću pok. Radoslava iz sela Kamenjana, čije su granice tada bile: *de siroco Andreas Pribinich de Pismano mediante muro comuni, de borea ser Petrus et fratres de Rosa, de trauersa dictus presbiter Stoianus venditor mediante muro comuni, de quirina partim predictorum venditorum mediante muro comuni et partim est anditus conuincinalis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 54, b. VI, fasc. X/1, fol. 10v-11r. Svećenik Stojan bio je nećak Stane, supruge pok. majstora kovača Martina Aloića. Godine 1468. prionuli su podjeli kuće u predjelu sv. Ivana Kovačkoga, koju je Martin kupio 1440. godine. Vidi: HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/7, fol. 7v; HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/8, fol. 31r; HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/4, fol. 9r-10v, fol. 33r.

¹⁰⁷ (...) *in confinio sancti Iohannis fabrorum super loco et muro dicti ser Iohannis Pintorich domini proprietatis* (...) *de siroco, borea et trauersa loca dicti domini proprietatis et de quirina via publica* (...) HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. II, fasc. II/7, fol. 8r, fol. 345v-346r. Na tom mjestu kasnije su zabilježene nekretnine zadarske plemićke obitelji Krišava u ulici (*contrata*) i predjelu (*confinium*) sv. Ivana Kovačkoga: (...) *pro medietate* (...) *precii domus posite in contrata sancti Iohannis fabrorum olim solite habitationis quondam egregii viri ser Marini de Crisauis nobilis Iadrensis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. IX/3, fol. 50r. (...) *in confinio sancti Iohannis fabrorum* (...) *que domus et ortus cum pertinentis suis alias fuit condam ser Iohannis Pintorich ciuis Iadre, deinde condam ser Marini de Crisauis nobilis Iadrensis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 56, b. VI, fasc. IX/6, fol. 52r.

¹⁰⁸ (...) *Item vnam suam domum de lignamine, cupis copertam, cum suo tereno super quo constructa est, positam Iadre in confinio fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/6, fol. 261r.

contrata, op. a.) *fabrorum* majstoru kovaču Lovri Magunčiću.¹⁰⁹ Magunčić je od Jelene udove kovača Tomaša kupio 1442. godine kovačnicu *in ruga fabrorum in confinio porte que vocatur Pusterna*.¹¹⁰ No Ilija i Lovro stanovali su *in confinio Babarum*, u blizini istoimenih gradskih vrata,¹¹¹ do kojih se tijekom 15. stoljeća uz jugozapadne zidine protezala *ruga fabrorum*.¹¹² Učestala gradnja uglavnom na komunalnome zemljištu, napućenost i obrtnički udio kovača posljedično su rezultirali toponimijskom kohezijom dvaju gradskih predjela. Porast broja kovača tijekom 15. stoljeća rezultirao je protezanjem kovačnica na oba predjela. U prilog tomu navodimo dva kupoprodajna ugovora sastavljena istoga dana u kući kovača Šimuna Milgostića.¹¹³ Majstor kovač Jakov Divinjanin pok. Stanka prodao je 8. travnja 1464. godine kovaču Blažu Sidiniću kovačnicu *in ruga fabrorum*,¹¹⁴ a potom kupio Milgostićeve kovačnicu u blizini vrata *Babe* (*in*

¹⁰⁹ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/6, fol. 297r. S obzirom na zamjenu termina *confinio s contrata* u spisima citiranoga bilježnika (v. bilj. 54), a koje se tiču susjednih kovačnica, isto je načelo primjenjivo u ovome slučaju.

¹¹⁰ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/3, fol. 101v.

¹¹¹ Martin Ivulić iz sela Brda priznaje 1471. godine dug kovaču Lovri Magunčiću i njegovoj supruzi Pažici (*Paxica*) u iznosu od 98 libara za *vnius domuncule, partim de muro et partim de lignamine, posite Iadre in confinio porte Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 65, b. VI, fasc. VII/2, fol. 78r.

¹¹² Miloš Sajković *becarius* prodaje 1468. godine majstoru kovaču Mateju Vranjaninu (...) *primo totum et integrum unum suum edificium domus partim de muro et partim de lignamine, cuppis copertum, positum Iadre in confinio porte Babarum super loco et terreno illustrissime ducalis dominationis nostre Venetiarum infra hos, ut dixerunt, confines: de siroco uia publica, ab aliis uero tribus lateribus sunt iura prefate illustrissime ducalis dominationis. Item totum et integrum unum suum edificium stationis de muro, cuppis copertum ab arte fabrilis, positum in ruga fabrorum in confinio dicte porte super terreno prefate illustrissime ducalis dominationis nostre Venetiarum infra hos confines: de trauersa uia publica, de quirina murus ciuitatis, ab aliis uero duabus lateribus sunt iura eiusdem illustrissime ducalis dominationis nostre. (...) Que duo edificia uendita, videlicet domus et stationis, fuerunt condam magistri Helie fabri habitatoris Iadre*. Riječ je o kući i kovačnici gore spomenutoga Ilije Grgurevića. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/8, fol. 30r.

¹¹³ Spomenut u zadarskome katastiku: *Item duo loci terre, super quibus habet edificum de lignamine magister Simon Milgostich faber, positi Iadre in confinio Bebarum, infra hos confines: de trauersa sunt loci olim Ratchi Limnaz fabri, et ab aliis tribus partibus sunt loci communis*. S. ANTOLJAK, Zadarski katastik, 379 – 380. Prezime je patronimik – *Simon faber filius quondam Milgosti*. HR-DAZD-31, BZ, Bartholomeus de Serçana, kut. 42, b. unica, fasc. I/2, fol. 3r. Oporuku je sastavio 1464. godine. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 48, b. II, fasc. I/9, fol. 53v-54r.

¹¹⁴ (...) *vendidit (...) unum suum edificium stationis de lignamine, tabulis copertum ab arte fabrilis, positum Iadre in ruga fabrorum super loco et terreno illustrissime ducalis dominationis nostre Venetiarum infra hos, ut dixerunt, confines: de quirina murus ciuitatis, de borea possidet magister Iohannes Adamouich, de trauersa uia publica, de siroco Petrus Todeschinus faber. (...) Actum Iadre in curia domus magistri Simonis Milgostich fabri, presentibus magistro Paulo Grubissich marangono nauigiorum et magistro Iohanne Adamouich dicto Metigl fabro, ciuibus et habitatoribus Iadre*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/2, fol. 21v-22r. Adamović je bio Milgostićeve nećak. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 48, b. II, fasc. I/9, fol. 43.

confinio porte Babarum),¹¹⁵ koju je potonji 1444. godine zbog blizine stanovanja prvotno kupio od težaka Petra Vukovića, nećaka pok. Košave udove težaka Novaka Brajkovića.¹¹⁶ Istu je uz suglasnost sina svećenika Ivana Divinjanina prodao 1482. godine kovaču Valentu pok. Stjepana iz Lapca.¹¹⁷ Divinjanin je stanovao *in confinio fabrorum*, a od 1476. godine susjed mu je bio gore spomenuti Blaž Sidinić.¹¹⁸ Opisi iste nekretnine (kovačnice) u tri različite isprave u rasponu od gotovo četrdeset godina zorno pokazuju dinamiku naseljavanja dvaju predjela (*confinium Babarum* i *confinium fabrorum*), čijom se jugozapadnom granicom uz gradski zid protezala Kovačka ulica (*ruga fabrorum*) s kovačkim radionicama.¹¹⁹

Uporaba naziva crkve sv. Ivana Kovačkoga kao odrednice gradskoga predjela u istraženome arhivskom gradivu odnosi se na relativnu blizinu opisanih nekretnina u odnosu prema crkvi, nerijetko preciziranu latinskim prijedlozima *intra* ili *apud fabros*.¹²⁰ U slučaju spomenutoga gradskog predjela uporaba tih dvaju latinskih prijedloga redovito se koristi pri opisu stambenih nekretnina položenih SI, odnosno nasuprot *ruge fabrorum*, kojima je redovito JZ granica (*de quirina*) javni put (*via publica*), koji ih je razdvajao.¹²¹ Nekretnine smještene u blizini crkve, a dislocirane od *ruge fabrorum*, ne opisuju se dometkom *apud*

¹¹⁵ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 64, b. V, fasc. VI/2, fol. 22v-23r.

¹¹⁶ (...) *vendidit (...) vnum suum ediffitium vetus, paruum et fractum de lignamine, tabulis copertum, positum Iadre in contrata fabrorum ex oposito domus dicti emptoris infra suos veros confines super terreno monasterii sancti Platonis de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VII/5, fol. 209r.

¹¹⁷ (...) *vendidit (...) vnum suum totum edifficium apoteche a fabro, quod alias erat condam magistri Simonis Milgostich de Iadra (...) positum Iadre in contrata fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XI, fol. 13v.

¹¹⁸ (...) *in confinio fabrorum (...) de sirocho domus Michagli ortulani de Iadra, de trauersa magistri Iacobus Diuignanin faber, de borea Iuanus Pupcouich et de quirina magister Matheus Bilisanin de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Petrus Dragono, kut. 89, b. I, fasc. I/4, fol. 2r.

¹¹⁹ S vanjske strane jugozapadnoga gradskoga zida u predjelu *Babe* stajale su radionica za štavljenje kože (*zudeca*) i kuća bratovštine postolara. *Benedictus calegarius condam Martini, Dragoslauus calegarius Dragosii et Cemergna calegarius condam Borchse, omnes habitatores Iadre et ut gastaldiones sindici et procuratores tocius fratalee calegariorum Iadre (...) dederunt, locauerunt et affictauerunt Andreassio calegario condam Michouili habitatori Iadre et suis heredibus et successoribus çudecham cum domo fratalee calegariorum Iadre cum suis caldariis, rebus et pertinenciis omnibus ipsi çudeche spectantibus, positam extra ciuitatem Iadre apud muros dicte ciuitatis Iadre in confinio Babarum cum suis confinibus (...)*. HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 11, b. IV, fasc. XII, fol. 11v.

¹²⁰ Primjerice, kanonik Marko Franković u oporuci od 22. studenoga 1487. godine navodi: *Item reliquit dictus testator illam mediam partem domus, quam (vt asseruit) emptus (!) est a magistro Gregorio fratre suo, positam Iadre in confinio sancti Ioannis intra fabros*. HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, Presbiter Hieronimus Vidolich, kut. 96, b. unica, fasc. V, br. 79/1.

¹²¹ (...) *vendiderunt. (...) edifficium vnus domus (...) in confinio sancti Iohannis apud fabros (...) de quirina via publica*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/7, fol. 7v.

fabros, već njihovim prostornim usmjerenjem u odnosu na crkvu.¹²² Isto načelo primjenjuju drugi bilježnici pri opisu nekretnina u predjelu *Babe* ili Citadele. Nekretnine dislocirane od *ruge fabrorum* u spomenutim predjelima označavaju se isključivo nazivom predjela i relativnom orijentacijom u odnosu na referent kao u gornjemu slučaju.¹²³ Primjerice, u slučaju opisa predmetne nekretnine u blizini *JI* kraka *ruge fabrorum* prema Citadeli,¹²⁴ odnosno vrata *Babe* u ispravi se koristi sintagma *apud fabros et Citadellam*,¹²⁵ mahom za opis stambenih nekretnina ili *in confinio porte Babarum (...)* *in ruga fabrorum* za opis kovačnica.¹²⁶

Pri opisu stambenih i drugih nekretnina u neposrednoj blizini crkve nerijetko se u spisima to naglašava latinskim prijedlozima *apud* ili *iuxta* 'kod, pored'¹²⁷ ili prijedložnom frazom *ex opposito* 'sučelice'¹²⁸ ili prijedložnim izrazom *in contrata* 'u ulici', što bi se moglo prevesti i opisno „gdje je nečija nekretnina“.¹²⁹ Bilježnici katkad izbjegavaju sintagmu *in confinio* te smještaj nekretnine konkretiziraju sintagmama *prope*, *post* ili *retro ecclesiam*,¹³⁰ pri čemu nerijetko preciziraju položaj nekretnine u odnosu na obližnje referente.¹³¹ Jednako je naglašeno kada je riječ o

¹²² Primjerice, (...) *consignauerat (...)* *domunculam (...)* *in confinibus sancti Iohannis Baptiste a parte quirinali domus dicti ser Zanini*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/18, fol. 2r.

¹²³ (...) *in confinio citadele a parte boreali*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/3, fol. 118v; (...) *in confinio citadele super tereno monasterii sancti Platonis de Iadra a parte quirinali*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/1, fol. 33r.

¹²⁴ Ulica je izgledno pratila liniju jugozapadnoga zida do gradskih vrata – *in ruga fabrorum iuxta portam Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Iacobus q. Ostoyae, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 2r.

¹²⁵ (...) *in vna domuncula tota de lignamine posita Iadre apud fabros et citadellam super territorio hospitali sancti Marci de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/15, fol. 8r.

¹²⁶ Vidi bilj. 112.

¹²⁷ (...) *concessit Antonio Stoimilouich cuius Iadre comoranti apud sanctam Ursam*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/3, fol. 21r. (...) *iuxta ecclesiam sancti Michaelis de Iadra*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XII, fol. 196v-197r.

¹²⁸ (...) *in confinio sancti Iohannis fabrorum ex opposito domus heredum quondam ser Georgii Danielis de Vitino vocati Chochari ex parte trauersali*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XIII/3, fol. 141r.

¹²⁹ U prilog toj pretpostavci navode se dva opisa nekretnina iz 15. i 16. stoljeća. Jedna je bila *in contrata ser Nouaci Milcouich*, a druga *in contrata uocata nobiles dela Rosa*, što se zacijelo ne odnosi na gradske četvrti. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/5, fol. 250r. HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/6, fol. 34r.

¹³⁰ (...) *Hyadre post ecclesiam sanctę Marię monialium de Hyadra, super terreno ipsius ecclesię sanctę Marię*; (...) *retro ecclesiam sancti Helię*. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 93, b. unica, fasc. I, fol. 25v, fol. 117r.

¹³¹ Primjerice, (...) *Hyadre prope ecclesiam sancti Nicolai de Hyadra ex opposito campanilis ipsius ecclesie et super terreno eiusdem ecclesie*. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 93, b. unica, fasc. I, fol. 81r.

nekretnini izgrađenoj na zemljištu uz crkvu¹³² ili na zemljištu u vlasništvu crkve u drugim gradskim predjelima.¹³³ Zamjetno je da bilježnici sintagmu *in confinio* ne koriste isključivo kao oznaku gradskoga predjela, već se njome služe pri naznaci poblizjega referenta ili preciznijega smještaja nekretnine na području određenoga gradskog predjela.¹³⁴ Na temelju svega može se oprezno pretpostaviti da je latinski termin *confinium* u ispravama iz 15. stoljeća redovito označavao gradski predjel, a *contrata* ili *ruga* hodonim,¹³⁵ odnosno ulice povezane s pojedinim gradskim četvrtima.¹³⁶

¹³² Pavao Vojnić, župnik Sikova 1501. godine u oporuci navodi kuću *in confinio et super terreno ecclesie sancte Ursule*. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 94, b. II, fasc. unico, br. 114.

¹³³ *Item unam domunculam partim di muro et partim di lignamine positam Iadre in confinio Posarische seu sancti Vigiliu super terreno ecclesie sancte Ursule*. HR-DAZD-20, Općina Zadar, Knez Zadra, Antonio Civran, kut. 5, fol. 4v.

¹³⁴ Primjerice, 18. kolovoza 1492. godine bilježnik je smještaj nekretnine zabilježio sintagmom *Iadre in confinio domus habitationis reuerendissimi domini episcopi Nonensis*. HR-DAZD-31, BZ, Gregorius de Bosco, kut. 84, b. IV, fasc. IV/3, fol. 21r. Pročelje kuće ninskoga biskupa u Zadru zajedno s grbom do danas je sačuvano u ulici Aleksandra Paravije br. 9, a gradska četvrt određivala se blizinom mletačkoga kaštela. O tome svjedoči isprava istoga bilježnika od 14. siječnja 1494. godine kojom ninski biskup Juraj Divnić daje u nivel zidinu *in confinio castru veteris* s naznakom međaša *de siroco et trausera domus praefati reuerendissimi domini episcopi Nonensis*. HR-DAZD-31, BZ, Gregorius de Bosco, kut. 84, b. IV, fasc. IV/4, fol. 26r.

¹³⁵ U pojedinim opisima nema dvojbe o uporabi termina *contrata* za ulicu, a termina *confinium* za predio. Primjerice, 1437. godine braća Krešo i Ivan Galelli pok. Benedikta prodali su Ivanu Grisogonu *vnam curiam et terrenum dictorum ser Crescii et Iohannis fratrum de Galellis, sita (!) seu situm in ciuitate Iadre in contrata et confinio sancti Siluestri*. In qua curia et super quo terreno sunt septem domuncule de lignamine et tabulis edificatae et cuppis coperte, que sunt diuersarum personarum. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/3, fol. 50v. Pri opisu nekretnine *in contrata que est intus sanctum Tomam et sanctum Saluatorem* također je jasno da se termin *contrata* odnosi na ulicu. HR-DAZD-31, BZ, Christophorus Zeno, kut. 40, b. unica, fasc. I, fol. 24v.

¹³⁶ Primjerice, nekretnine u ulici u kojoj je stajala crkva Četrdesetorice mučenika Zadru navode se sintagmom *in ruga* (*in ruga et super tereno et muris ecclesie sanctorum Quadraginta de Iadra*), dok se one u predjelu iste crkve navode sintagmom *in confinio*, s ponekad poblizjom oznakom smještaja (*in confinio sanctorum Quadraginta: super strata magna*). HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VIII/2, fol. 64r prema S. SORIĆ, Prilog poznavanju kuće Nassis u Zadru, 153. Glavna gradska ulica (*strata magna*) pritom je služila kao referent drugim gradskim predjelima uz koje se protezala. U ispravi iz 1494. godine naznačena je sintagmom *in contrata magna* pa je jasno da su termini *strata* i *contrata* u tome slučaju sinonimi, iako se isti termin rabi u sintagmi za oznaku gradskoga predjela. (...) *magister Symon Gliubcich cerdo ciuis Iadrensis habitator in contrata magna in contrata sancti Viti per se suosque heredes iure proprio et in perpetuum dedit, vendidit, transtulit et concessit magistro Bartholomeo Mircouich cerdoni de Iadra habitatori super angulo sancti Viti (...) vn timer totam et integram domum de muro (...) positam in curia in contrata sancti Viti*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/1, fol. 62r.

CRKVE UZ CITADELU

U južnome kutu Poluotoka mletačka vlast je početkom 15. stoljeća izgradila novu citadelu,¹³⁷ koja se učestalo rabi kao prostorni referent sve do potkraj 16. stoljeća.¹³⁸ Sintagmom *in confinio citadele* naznačena je 1444. godine zidina u vlasništvu plemića Nikole Nassija pok. Dujma, kojoj je bio *a parte boreali puteum Siraç*.¹³⁹ Ujedno je zdenac Siraç označavao granicu predjela Citadele, odnosno predjela *Babe* i predjela sv. Silvestra,¹⁴⁰ dok se nekretnine nasuprot *ruge fabrorum* u blizini Citadele naznačuju sintagmom *apud fabros et cittadellam*¹⁴¹ ili *in confinio cittadellę siue fabrorum*.¹⁴² U arhivskim spisima Citadela se označavala i terminom *castrum*, odnosno *castellum*.¹⁴³

Uz Citadelu su nekoć stajale dvije manje i napuštene crkve (*parue et derelictę*), crkva sv. Antuna Opata te crkva sv. Kuzme i Damjana,¹⁴⁴ koja je spomenuta u

¹³⁷ Pavuša VEŽIĆ, Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 16, 1990., 7 – 43; Karla GUSAR, Dario VUJEVIĆ, Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanje Barbakana 2008. godine, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, no. 26, 2009., 219 – 246.

¹³⁸ (...) *Iadre ad cittadellam (...) de trauersa est via publica, de borea possident heredes quondam ser Pasini de Vinturino, de siroco est una muralea heredum quondam ser Tome de Petrizo, de quirina est reliqua medietas dicte domus, que est Petri Zagorac zapatoris mediante pariete comuni de tabulis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 55, b. V, fasc. VII/2, fol. 61r. (...) *Iadre in confinio cittadelle super terreno ecclesie sancti Simeonis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Salodio, kut. 76, b. III, fasc. III/9, fol. 1. (...) *in contrata sancti Ioannis ad cittadellam*. HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/2, fol. 30r.

¹³⁹ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/6, fol. 281r.

¹⁴⁰ (...) *ad cittadellam in confinio sancti Siluestri veteris prope puteum vocatum Siraç*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/5, fol. 34v. (...) *in confinio Bebarum iuxta puteum vocatum Siraç*. N. KLAIĆ, I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, 501, bilj. 13. Radomir Jurić sa suradnicima proveo je 2007. godine stručni nadzor i zaštitna arheološka istraživanja u Ulici Ruđera Boškovića u Zadru pri čemu su (očekivano) pronađeni ruševni ostatci crkve sv. Silvestra. Radomir JURIĆ, Redni broj: 192, *Hrvatski arheološki godišnjak*, br. 7, 2007., 418 – 419.

¹⁴¹ HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/15, fol. 8r.

¹⁴² HR-DAZD-31, BZ, Michael de Zandonatis, kut. 140, b. unica, fasc. IV, br. 71.

¹⁴³ I. PETRICIOLI, O položaju kuće, 125 – 127.

¹⁴⁴ Godine 1447. zabilježen je *dominus presbiter Tomanus filiusque Cuitani de Iadra tamque plebanus ecclesie sanctorum Cosme et Damiani de citadela Iadre*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. IV/4, fol. 161v. Sačuvana je njegova oporuka iz 1450. godine prigodom odlaska na hodočašće u Rim u Jubilejskoj godini. HR-DAZD-31, BZ, Thoma Tiscovaz, kut. 49, b. unica, fasc. III, br. 16.

kontekstu Zadarskoga mira 1358. godine.¹⁴⁵ Crkva sv. Antuna Opata stajala je bliže kopnenim vratima SI od Citadele,¹⁴⁶ dok je crkva sv. Kuzme i Damjana bila položena uz jugozapadne zidine grada u predjelu *Babe*.¹⁴⁷ Mletačke vlasti tražile su 1454. godine dopuštenje da se obje crkve poruše,¹⁴⁸ što je odobreno uz napomenu da se kamenje porušenih crkava ne koristi za gradnju prokopa (*fossa*) i gradskih zidina, već za izgradnju drugih crkava ili samostana prema potrebi.¹⁴⁹ Ta opaska, kao i podatak da su Mlečani pojačali fortifikacije *na*

¹⁴⁵ (...) „uzeli su Zadar iz ruku duždevskoga gospodstva Venecije jedne noći uz pomoć ljestava (prisonjenih) na gradski zid kod sv. Kuzme i Damjana“. Mladen ANČIĆ, Rat kao organizirani društveni pothvat: Zadarski mir kao rezultat rata za Zadar, u: *Zadarski mir: prekretnica anžuvinog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić, Zadar, 2022., 121, 123. U blizini Kneževe palače u Zadru stajala je druga crkva sv. Kuzme i Damjana. C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 458. Zabilježena je u ispravi iz 1470. godine: (...) *Iadre in confinio ecclesie sanctorum Cosme et Damiani iuxta ortum comitatus Iadre* (...) *de siroco ser Marinus de Soppe nobilis Iadre, de quirina et borea est via publica, de trauersa possidet ser Nadalinus de Pechiario nobilis Iadre*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 65, b. VI, fasc. VII/1, fol. 39r. Zadarski kanonik Ivan Tomašić, *plebanus et rector dicte ecclesie sanctorum Cosme et Damiani*, dao je 1478. godine u najam na 29 godina prazno zemljište *a parte quirinali* u vlasništvu crkve radi izgradnje kuće, *infra hos, ut dixerunt, confines: de siroco via publica, de quirina illi fratres nobiles Iadrenses de Ciuallelis, de borea murus orti hereditatis condam ser Nicolai de Ventura et de trauersa ecclesia sanctorum Cosme et Damiani predicta*. HR-DAZD-31, BZ, Petrus Dragono, kut. 89, b. I, fasc. I/7, fol. 17r.

¹⁴⁶ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 431 – 432.

¹⁴⁷ Godine 1353. sastavljen je ugovor u kući *apud ecclesiam sanctorum Cosme et Damiani in contrata Babarum*. *Andreas condam Petri de Canturio*. *Bilježnički zapisi 1355. – 1356.*, sv. I, priredili Josip Kolanović i Robert Lejlak, Zadar, 2003., dok. 13, 19. Godine 1381. zabilježen je *dominus Micael plebanus sancti Micaelis de Iadra atque rector ecclesie sanctorum Cosme et Damiani* koji daje u zakup (...) *quattuor passus per longum et tres passus per latum terreni dicte ecclesie sanctorum Cosme et Damiani positi Iadre in confinio ad Babas* (...) *a trauersa terrena dicte ecclesie*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. I/1, fol. 4v. Crkva se u ispravama naznačuje u predjelu *de Bebis, de Babas* ili *ad Baybas*, dok se druga crkva sv. Kuzme i Damjana u blizini gradskoga trga naznačuje sintagmama *de Pena* ili *de Platea*. Sintagma *de Pena* mogla bi se odnositi na kraticu *de platea magna* ((...) *deliberabitur* (...) *domus* (...) *in confinio sanctorum Cosme et Damiani de Pena, cuius domus vna pars se extendit super plateam magnam Iadre*). HR-DAZD-31, BZ, Articutius de Rivignano, kut. 26, b. V, fasc. I, fol. 167r, fol. 168v. U ispravi iz 1399. godine spomenute su obje crkve u kontekstu opisa smještaja nekretnine: (...) *deliberatur* (...) *domus* (...) *in contrata Babarum in confinio ecclesie sanctorum Cosme et Damiani de Babis* (...) *de quirina sunt loca ecclesie sanctorum Cosme et Damiani de Platea*. HR-DAZD-31, BZ, Articutius de Rivignano, kut. 26, b. V, fasc. I, fol. 203v.

¹⁴⁸ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 458; I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, 154, 175; T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ *Zadar pod mletačkom upravom*, 131.

¹⁴⁹ *Respondeatur*: (...) *de lapidibus uero ecclesiarum sancti Antonii et sanctorum Cosme et Damiani ruendarum dicimus similiter; quod nobis non uidetur, quod lapides predicti, qui diu steterunt in fabrica Deo dedicata, nunc convertantur in fabricam fosse uel murorum, sed quod ipsi lapides conuertantur in aliis fabricis ecclesiarum uel monasteriorum, sicut utilius erit*. HR-DAZD-388, Dukale i terminacije, knj. 1, fol. 136v. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike* (dalje: *Listine*), knj. 10, skupio Šime Ljubić, Zagreb 1891., dok. 55, 43.

jugoistočnoj strani grada, prema kopnu, čiji je zid pojačan i zadebljan pri čemu su porušene neke crkve koje su se nalazile u njegovoj blizini,¹⁵⁰ te novi podatci iz arhivskih izvora otvaraju prostor reinterpretaciji sudbine spomenutih crkava. Moguće je postaviti dvije pretpostavke: ili je 1454. godine bila porušena samo crkva sv. Antuna Opata uz jugoistočne zidine grada prema kopnu, a njezin kamen upotrijebljen za obnovu crkve sv. Kuzme i Damjana uz jugozapadne zidine grada, koje nisu bile obuhvaćene zahvatom ojačanja fortifikacije, ili su obje crkve bile porušene nakon čega se prionulo reparaciji crkve sv. Kuzme i Damjana. O obnovi potonje crkve svjedoči oporuka vojnoga plaćenika (*stipendarius*) u Citadeli Polonija pok. Jakova iz Bolonje iz 1459. godine, koji je donirao 30 malih soldina *in reparatione ecclesie sanctorum Cosme et Damiani prope citadelam Iadre*¹⁵¹ te činjenica da ju je zadarski nadbiskup Francesco Pisano vizitirao 1517. godine.

Mladen Ančić u svome je radu o događajima iz 1357. godine problematizirao mjesto na kojemu je obavljen prvi prelazak preko gradskoga zida – „na onome dijelu toga zida gdje je stajala crkva sv. Kuzme i Damjana (*a la posta di moro chontra san Chozma e Damiano*). Točan lokalitet te crkve određuje dokument koji govori o njezinu rušenju iz 1454. – tu se jasno govori o tomu da se crkva nalazila uz gradski zid pa se štoviše preko nje, s nutarnje strane grada, moglo i popeti na njega, a locirana je između gradskih vrata i Citadele (utvrde u sklopu zidina, podignute sredinom 15. stoljeća na mjestu ‘staroga kaštela’, *castrum vetus*).“¹⁵² U izvorniku iz 1454. godine, međutim, ne spominju se gradska vrata pri opisu smještaja crkava, već se navodi da su stajale *prope murum ciuitatis prope citatellam* (sv. Kuzma i Damjan) *et parte (!) terre firme*,¹⁵³ odnosno uz jugoistočni zid (*murus terre*)¹⁵⁴ prema kopnu (sv. Antun Opat). U izvješću vizitacije iz 1517. godine crkva sv. Antuna Opata nije spomenuta, za razliku od crkve sv. Kuzme i Damjana. Zadarski nadbiskup je 6. ožujka 1517. godine vizitirao *ecclesiam sanctorum Cosme et Damiani positam prope muros de citadella Iadre*, kada je zabilježen njezin rektor Bernardin Račić,¹⁵⁵ a nakon toga ruševine crkava sv.

¹⁵⁰ I. PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, 175.

¹⁵¹ HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 66, b. VII, fasc. I/3, fol. 111v.

¹⁵² M. ANČIĆ, Rat kao organizirani društveni pothvat, 123.

¹⁵³ HR-DAZD-388, Dukale i terminacije, knj. 1, fol. 136v. *Listine*, knj. 10, dok. 55, 43. Izgledno je u pitanju sintaktička pogreška. Moguće je da nedostaje veznik (*a parte terre firme*) ili je rečenični sklop trebao glasiti: *prope murum ciuitatis, videlicet prope citatellam et portam terre firme*.

¹⁵⁴ T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, 130.

¹⁵⁵ HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (6. 3. 1517.).

Katarine i sv. Silvestra u predjelu *Babe*.¹⁵⁶ Stoga je sigurno da je crkva sv. Antuna Opata bila porušena, a crkva sv. Kuzme i Damjana ostala je na starome mjestu uz jugozapadni gradski zid barem do polovice 16. stoljeća. U dokumentima koje je naveo Bianchi „crkva sv. Uršule spominje se s jugozapadne strane kaštela“,¹⁵⁷ što odgovara položaju crkve sv. Kuzme i Damjana u odnosu na Citadelu. Raukar i Petricioli ucrtali su je na točnome mjestu, ali bez naznake, odnosno s dvojbom o njezinu titularu.¹⁵⁸ Riječ je o crkvi sv. Kuzme i Damjana u predjelu *Babe*, s čije su vanjske strane Jakov de Cesamis, Burkhard Elderbroch i ostali 1357. godine prešli preko gradskoga zida, *a la posta di moro chontra san Chozma e Damiano*.¹⁵⁹ Crkva sv. Kuzme i Damjana izgledno je porušena polovicom 16. stoljeća pri nasipavanju jugozapadnih gradskih zidina jer se u popisu crkvenih desetina iz 1525. godine spominje, kao i crkva sv. Uršule,¹⁶⁰ a u popisu iz 1564. godine nije navedena.

Konačno, na planu grada priloženomu u radu Ive Petriciolija o srednjovjekovnome liku Zadra ucrtana je neimenovana crkva na predjelu *Babe* u blizini Citadele, pod rednim brojem 43, za koju je autor u legendi neodređeno naveo „crkva označena na mletačkoj maketi“ (Slika 3). Na temelju istraženoga arhivskog gradiva te analizirane znanstvene literature, sa sigurnošću se može

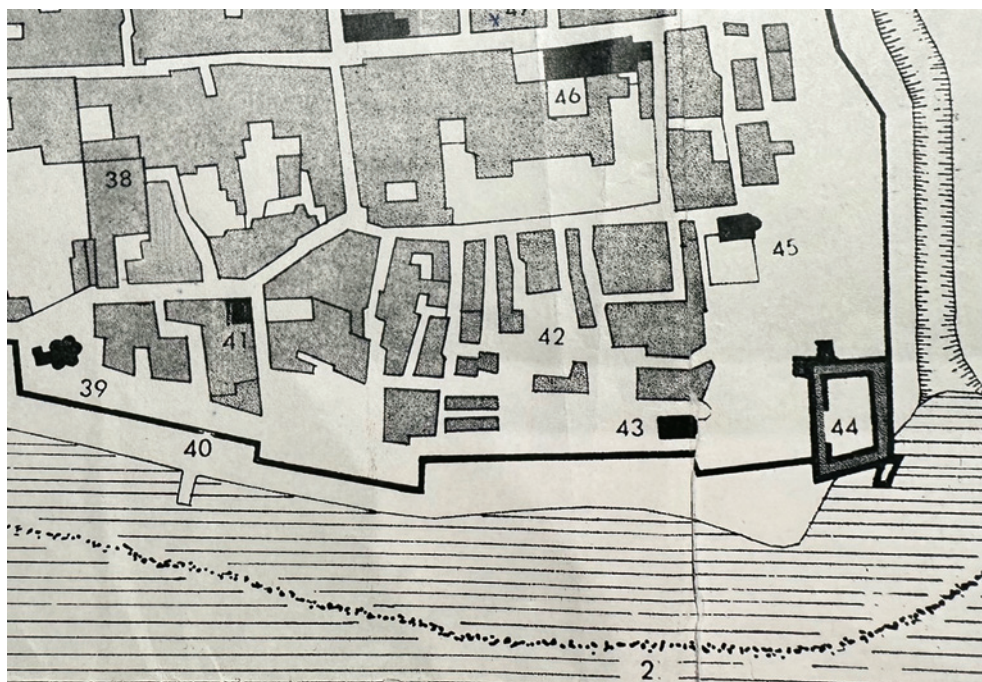
¹⁵⁶ Početkom 15. stoljeća zabilježen je svećenik Mihovil *plebanus ecclesie sanctorum Cusme et Damiani ad Babas*, koji prodaje Ljubislavu pok. Dominika kuću *in confinio Babarum* s naznačenim granicama *de borea sunt terratica sancti Siluestri et de aliis tribus lateribus sunt terratica dicte ecclesie sanctorum Cusme et Damiani*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Trottis, kut. 38, b. unica, fasc. I/2, fol. 117r-v. Predio *Babe* u bilježničkim spisima iz ranijega razdoblja povezivao se s crkvama sv. Silvestra te Kuzme i Damjana: *in contrata sancti Siluestri ad Baybas*. CD6, dok. 448, 530 (1285.); *in confinio sancti Siluestri de Babis*. CD7, sabrao i uredio Tadija Smičiklas, Zagreb, 1909., dok. 274, 317 (1298.); *in confinio sancti Siluestri prope Baybas*. HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 10, b. III, fasc. X, fol. 19r itd. (1384.); *apud ecclesiam sanctorum Cosme et Damiani in contrata Babarum* (...). SZB4, dok. 13, 39 (1353.); *in confinio sanctorum Cusme et Damiani siue Babarum*. HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 9, b. II, fasc. IV, fol. 28v (1376.); (...) *ut rector et gubernator, [ut dixit, ecclesie sanctorum Cusme et Damiani ad Baybas]* (...) HR-DAZD-31, BZ, Petrus Perençanus, kut. 10, b. III, fasc. XI, fol. 49v (1386.).

¹⁵⁷ I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 256.

¹⁵⁸ Vidi kartu i crkvu pod br. 32. Autori su pod upitnikom naznačili da bi mogla biti riječ o crkvi sv. Antuna Opata, ali je ta crkva stajala uz jugoistočni gradski zid i nedvojbeno je bila porušena. T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ *Zadar pod mletačkom upravom*, 135; C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 431 – 432.

¹⁵⁹ M. ANČIĆ, Rat kao organizirani društveni pothvat, 121. U kontekstu Ančičeve rasprave o uloji Zvana Gaije u događajima iz 1357. godine, kojega je autor identificirao s rodom Grisogona, vrijedi napomenuti da su upravo u tome predjelu – *in confinio citadelle* – stajale kuće i zemljišta *hereditas quondam ser Andree de Grisogonis et hereditas quondam ser Iohannis de Grisogonis*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/7, fol. 311r.

¹⁶⁰ *Capella et giesia de Santa Orsolla; capella et giesia de San Cosmo et Damian*. Italia – Archivio di Stato di Venezia (IT-ASVe), Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 35, fol. 16.

SLIKA 3. Isječak Petriciolijeva plana grada prema mletačkoj maketi iz vremena oko 1570. godine. Pod br. 39 – crkva Stomorica, pod br. 40 – kovačka vrata, pod br. 41 crkva sv. Ivana Kovačkoga, pod br. 42 predio Babe, pod br. 43 – crkva označena na mletačkoj maketi (crkva sv. Kuzme i Damjana), pod br. 44 – Citadela, pod br. 45 – crkva sv. Ivana (sv. Silvestar), pod br. 46 – crkva sv. Dominika (Izvor: Ivo PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11-12 (1965.), 176 – 177)

utvrditi da je riječ o crkvi sv. Kuzme i Damjana. Na tome mjestu podignuta je 1618. godine velika vojarna (*Quarterioni*).¹⁶¹ Ista je porušena za potrebe izgradnje osnovne škole 1936. godine¹⁶² kada je tijekom radova otkriven dio zidina sa zapadne strane bastiona Citadele, uz koje je nekoć stajala crkva.¹⁶³ pa bi njezinu precizniju ubikaciju trebalo tražiti na prostoru današnjega Trga Petra Preradovića, tj. istoimene zadarske osnovne škole (Slika 3).

Unatoč činjenici da je crkva sv. Kuzme i Damjana stajala *prope Citadelam*, ona se u ispravama nikada ne povezuje s gradskim vratima *porta Babarum*, koja su stajala na lomu gradskoga zida prema Citadeli, kako je to na svome predlošku

¹⁶¹ Nazivala se i *Publici Quarterioni sulle Mura*. A. DE BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 187.

¹⁶² T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ *Zadar pod mletačkom upravom*, 538.

¹⁶³ P. VEŽIĆ, *Rezultati istraživanja*, 17 – 18.

naznačio Brunelli (Slika 1). Crkvu sv. Kuzme i Damjana ne može se poistovjetiti s crkvom sv. Uršule, koju je zadarski nadbiskup također vizitirao 1517. godine. Za nju se u arhivskoj ispravi izrijekom navodi da je bila smještena *unutar zidina grada Zadra kod gradskih vrata*.

CRKVA STOMORICE – CRKVA SV. URŠULE

U istraženoj arhivskom gradivu spomen crkve sv. Uršule nalazimo tek potkraj 15. stoljeća. Izgledno je to vremenska razdjelnica u kojoj je došlo do promjene titulara crkvi Stomorice. U prilog tomu idu sklopljeni ugovori od početka 16. stoljeća na predjelu ili ulici sv. Uršule,¹⁶⁴ u kojima se kao JZ međaš (*de quirina*) navodi *via publica*.¹⁶⁵ Prigodom uvođenja svećenika Šimuna Frlete (*de Ferletis*)¹⁶⁶ u posjed nadarbine crkve sv. Uršule 1496. godine naznačen je njezin smještaj *intra muros ciuitatis Iadrę apud portam dicte ciuitatis*.¹⁶⁷ Jedina crkva koja je u južnome dijelu grada doslovno stajala kod gradskih vrata bila je crkva Stomorice. Papa Aleksandar VI. (1492. – 1503.) dodijelio je nadarbinu crkve sv. Uršule zadarskomu kleriku Šimunu Frleti nakon smrti posljednjega nadarbenika zadarskoga primicerija Šimuna Glavinića. Frleta je uživao nadarbinu barem do 1517. godine, kada je zabilježen u službi zadarskoga kanonika i rektora prigodom vizitacije crkve, iako je oporuku sastavio 3. kolovoza 1510. godine *in domo habitationis dicti testatoris in contrata sancte Marię a platea parua*.¹⁶⁸ U

¹⁶⁴ *Actum Iadre in domo habitationis dicte testatricis in contrata sancte Ursule*. HR-DAZD-31, BZ, Antonius de Zandonatis, kut. 112, b. IV, fasc. IV, br. 19. (...) *habitatricis in confinio sancte Vrsule; Actum Iadre in domo habitationis prefati testatoris posita in confinio sancte Vrsule*. HR-DAZD-31, BZ, Marcus Antonius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. V, fol. 1v, fol. 8r.

¹⁶⁵ Primjerice, svećenik Šimun Kovačić, *filius magistri Cresuli Radoeuich fabri*, 1509. godine kupio je kuću *positam Iadre in confinio sancte Vrsule*. (...) *infra hos ut dixerunt confines: de borea dictus emptor mediante androna comuni, de quirina via publica, de sirocho sunt iura fratalee seu scole sancti Siluestri et de trauersa dictus uenditor*. HR-DAZD-31, BZ, Antonius Barba, kut. 106, b. II, fasc. II/A, fol. 1v. Iz isprave jasno proizlazi da je svećenikovo prezime Kovačić zapravo proizišlo iz činjenice da je bio kovačev sin, konkretno sin kovača Krešula Radojevića.

¹⁶⁶ Zabilježen je u ispravama od 20. i 24. travnja 1510. godine kao paški kanonik i zadarski klerik (*canonicus Pagi et clericus Iadrensis*) u sporu koji je vodio sa zadarskim svećenikom Jurjom Galićem. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/3, fol. 39r, fol. 40v.

¹⁶⁷ HR-DAZD-31, BZ, Antonius Barba, kut. 106, b. II, fasc. II/D, fol. 22v-23r.

¹⁶⁸ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes Michael Mazzarellus, kut. 133, b. II, fasc. IV/1, fol. 18v-19r. U oporuci Filipe Škrivanić iz Šibenika iz 1470. godine latinska sintagma *platea parua* zabilježena je na hrvatskome: *ecclesia sanctae Marię na mali tarzac*, tj. na malome trgu. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 94, b. II, br. 2. Jednako je u oporuci Ivana Hranojevića iz 1475. godine njegova kuća zabilježena na hrvatskome sintagmom *na Stomorigiči*. HR-DAZD-31, BZ, Franciscus Minutius, kut. 94, b. II, fasc. unico, br. 15.

izvješću vizitacije crkve sv. Uršule 1517. godine zapisano je da je ona posjedovala kuće i vrt na Požarišću¹⁶⁹ u neposrednoj blizini crkve sv. Vigilija. O tome svjedoči zapis u spisima zadarskoga kneza Antonija Civrana.¹⁷⁰ Crkva sv. Uršule je 1517. godine, prema izvješću, imala zvonik s jednim zvonom,¹⁷¹ krovšte joj je bilo urušeno, a nije imala nikakvih paramenata ni ukrasa, odnosno tijekom vizitacije izgledno nije bila u liturgijskoj funkciji zbog derutnoga stanja.¹⁷²

Za daljnju raspravu važan je podatak da su „zadarski plemići posjedovali mlinove u zasebnim, manjim kućama, većinom na položaju Stomorice“,¹⁷³ što potvrđuju isprave iz 15. stoljeća.¹⁷⁴ Na potezu od Stomorice prema predjelu sv. Ivana Kovačkoga (*de Pusterla*) u arhivskim izvorima zabilježeni su mnogi mlinovi za masline¹⁷⁵ te je pri opisu nekretnine s mlinom u ispravi iz 1408. godine naznačen njezin smještaj *in confinio Pusterlarum*.¹⁷⁶ U oporuci *ser* Dominika pok. Nikole Nassija od 1. prosinca 1497. godine zabilježena je kuća s mlinom *in confinio sancte Ursule prope rugam ferifabrorum*,¹⁷⁷ što se odnosi na već spomenutu nekretninu pri diobi braće Nassi iz 1524. godine, čiji je smještaj tada naznačen *in contrata sancte Ursule*. S obzirom na to da je riječ o istoj nekretnini, iz svega proizlazi da je ona bila smještena u predjelu crkve sv. Uršule, u neposrednoj blizini Kovačke ulice. Opis spomenute nekretnine savršeno se uklapa u opasku iz

¹⁶⁹ HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (9. 3. 1517.). Vidi Prilog. Toponim Požarišće do danas je očuvan na zadarskome Poluotoku u nazivu istoimene Poljane, koja se nalazi sjeverno od ostataka crkve Stomorice na udaljenosti od cca 70 m.

¹⁷⁰ *Item vnám domunculám partim de muro et partim de lignamine, positam Iadrae in confinio Posarischie seu sancti Vigilii super terreno ecclesiae sancte Ursulae, pro quo soluuntur de annuo liuello libre dug soldi -, – in qua habitat Hellena vxor Bartholomei Drascouich alias Morphan qui soluit de affictu libras septem – infra hos confines, videlicet a tribus lateribus viae publicae et a siroco presbiter Mattheum Sidi.* HR-DAZD-20, Općina Zadar, Knez Zadra, Antonio Civran, kut. 5, fol. 4v.

¹⁷¹ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 34 – 35.

¹⁷² HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (9. 3. 1517.).

¹⁷³ S. SORIĆ, Prilog poznavanju kuće Nassis, 149.

¹⁷⁴ Grgur Mrganić, opunomoćenik samostana sv. Dominika, naručuje 1446. godine od kamenoklesara Jurja Miloševića zvanoga Livača *facere eidem monasterio de bono nouo lapide in una domo ipsius monasterii sita Iadre in confinio Stomorigiçe unum molendinum ab oleo bonum.* HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Lupovich, kut. 68, b. unica, fasc. I/1, fol. 1r. Međutim, samostan je posjedovao zemljište i mlin i u predjelu kovača: (...) *vendidit (...) edificium apothecae a fabro (...) in contrata fabrorum super terreno monasterii sancti Dominici de Iadra (...) de trauersa et borea via publica, de quirina murus ciuitatis mediante via, de siroco est molendinum ab oleo dicti monasterii sancti Dominici mediante pariete comuni de tabulis.* HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 57, b. VII, fasc. XI, fol. 65v.

¹⁷⁵ N. KLAJIĆ, I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, 503.

¹⁷⁶ (...) *deliberabitur vna domus de lignamine cum vno molendino ab oleo posita Iadre in confinio Pusterlarum (...) de sirocho, quirina et borea est via publica, de trauersa Slaua relicta quondam Louacii habitatoris Iadre.* HR-DAZD-31, BZ, Petrus de Carbonibus, kut. 39, b. unica, fasc. II, fol. 8r.

¹⁷⁷ HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, Presbiter Hieronimus Vidolich, kut. 96, b. unica, fasc. V, br. 81.

izvješća o crkvi sv. Uršule o nekretninama u njezinu vlasništvu danima u najam plemićkoj obitelji Nassi te položenih *in circuitu* crkve.¹⁷⁸ Nekretnine plemića Dominika Nassija i baštinka Jeronima Cigalisa, spomenutoga u citiranoj ispravi, naznačene su u arhivskim izvorima koji slijede s naznačenom granicom *de quirina via publica*, koja se nastavljala na *rugu fabrorum*, pored koje je plemić Nassi naznačio predmetnu nekretninu u oporuci.¹⁷⁹

Uz vrata Stomorice ponekad se spominju dodatni referenti u njihovoj blizini.¹⁸⁰ Relativna blizina pojedinih predjela uvjetovala je opis smještaja nekretnine na njihovome pograničnom području ovisno o njezinu prostornome smještaju u odnosu na referentnu točku. Primjerice, pri opisu nekretnine 1411. godine smještene *in confinio porte Stomorice*, naveden je SZ međaš – *de borea possidet Nicola Raduscich*.¹⁸¹ Isti je vlasnik 1415. godine naznačen kao međaš nekretnini smještenoj *ad portam Angeli* s JI (*de sirocco est muralea Nicole Raduscich*).¹⁸² Anđeoska ili biskupova vrata bila su otvorena na jugozapadnome gradskom zidu na pravcu između današnje biskupske palače u Zadru i nove rive na relativnoj udaljenosti od cca 200 m SZ od vrata Stomorice.¹⁸³

Sredinom 15. stoljeća spominje se u predjelu Stomorice mastionica za tkanine (*in confinio tinctorie ad Stomoritas*), sagrađena tu zbog blizine mora.¹⁸⁴ Glavnina bojadisarskih radionica bila je smještena u predjelu Stomorice, SZ od gradskih vrata prema Anđeoskim vratima pa se izgledno sintagma *porta tinctorie* i odnosi na vrata Stomorice.¹⁸⁵ Primjerice, Grgur Mrganić prodao je 1439. godine Ivanu,

¹⁷⁸ *Duq domus posite in circuitu dicte ecclesie, quas tenet Nicolaus cum fratribus de Nassis ad liuellum, pro quibus ipsi fratres soluunt quotannis libras 3 solidos 16.* HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (9. 3. 1517.). (...) *super loco, terreno et muraliis dicte ecclesie Virginum (...) in confinio porte Stomorice (...) de quirina est via publica partim et partim est dicta ecclesia Virginum et partim possidet ser Ieronimus de Cigalis, de trausera est uia publica partim et partim est dicta ecclesia Virginum, de sirocco possidet Marcus molendinarius de Cataro habitator ladre partim et partim Cressius marangonus condam Drassoli et partim ser Ieronimus de Cigalis supradictus, de borea est dicta ecclesia Virginum.* HR-DAZD-31, BZ, Articutus de Rivignano, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 259r.

¹⁷⁹ Riječ je o nekretnini koja je 1493. godine naznačena *de borea* nekretnini *in contrata fabrorum*, što se savršeno uklapa u opis. HR-DAZD-31, BZ, Antonius Barba, kut. 105, b. I, fasc. I/I, fol. 4v.

¹⁸⁰ Primjerice, 1408. godine naznačen je smještaj nekretnine *in confinio sancte Virginum siue porte Stomorice in loco vocato Polsiçe*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. IV/4, fol. 385r.

¹⁸¹ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. IV/6, fol. 481r.

¹⁸² HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. IV/6, fol. 497r.

¹⁸³ Vidi rekonstrukciju tlocrta koji donose: T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ *Zadar pod mletačkom upravom*, 135.

¹⁸⁴ T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ *Zadar pod mletačkom upravom*, 132.

¹⁸⁵ *Actum ladre apud portam tinctorie.* HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. II, fasc. III/1, fol. 8r. V. BRUNELLI, *Le opere fortificatorie*, 249.

sinu Novaka Milkovića, *vnam suam totam et integram apothecam siue stationem tinctorie partim de muro et partim de lignamine cuppis copertam, positam Iadre in confinio sancte Marie Stomorinice*.¹⁸⁶ Četiri godine kasnije Rafael Nassi i Grgur Mrganić, opunomoćenici dominikanskoga samostana u Zadru, daju u najam *ser Iohanni filio ser Nouaci Milchouich tinctori vnam domus dicti monasterii (...)* *in confinio porte Stomorigiçe infra hos, ut dixerunt, confines: de siroco Iohannes Mečaninich, de borea Blasius Martini de Insula Sancti Micaelis, de quirina via publica, de trausera ortus ser Iohannis de Nassis*.¹⁸⁷ Milković se učestalo spominje u kupoprodajnim ugovorima kao kupac premjerenih građevinskih zemljišta u predjelu Stomorice izgledno radi širenja bojadisarskoga obrta.¹⁸⁸ Gore spomenuti Nikola Radošić zajedno s Kolanom de Ginanisom¹⁸⁹ otkupio je polovicu prava za bojenje tkanina od plemića Šimuna Nassija i Ivana Venturinova te se pripadnici obitelji Radošić spominju o tome poslu i u drugoj polovici 16. stoljeća.¹⁹⁰ U 16. stoljeću pripadnici obitelji Radošić zabilježeni su na istome mjestu, ali ovaj puta u predjelu *sv. Uršule*,¹⁹¹ koji se povezuje s predjelom bojadisara. O tome svjedoči kupoprodajni ugovor iz 1556. godine kada je zadarski kanonik Ivan *Thomaseo* preuzeo od Ivana Jakova *unam domum de muro positam Iadre in contrata sancte Ursulae prope domum ser Petri de Boniuento in confinio tinctorum*.¹⁹² Kamena kuća pok. Petra Boniventa bila je izgrađena na zemljišnome terenu hospotala sv. Marka u predjelu sv. Uršule.¹⁹³

Zanimljiv je podatak zabilježen 1539. godine u oporuci Margarite, udove Zanetija iz Venecije i kćeri pok. Ostoje brijača iz Zadra, sastavljenoj *in contrata sanctę Vrsule in hospitali sancti Spiritus*, čemu je jedan od svjedoka bio Petar

¹⁸⁶ HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I/5, fol. 14r.

¹⁸⁷ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 51, b. I, fasc. II/6, fol. 280r-v. Granice spomenutoga vrta opisane su u: HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 53, b. III, fasc. V/5, fol. 217r-v. Međaši kući Ivana Milkovića minuciozno su opisani u: HR-DAZD-31, BZ, Simon Damiani, kut. 61, b. II, fasc. III/13, fol. 8v-9v.

¹⁸⁸ HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 54, b. IV, fasc. VI, fol. 185v-186r.

¹⁸⁹ Spomenut u kontekstu bojadisarskoga obrta u gore citiranoj ispravi o javnoj dražbi kuće u gornjoj bilješki navedenoga Novaka Milkovića – *Nouaco filio Milchi beccarii (...)* *ad portam Angeli*. (v. bilj. 182).

¹⁹⁰ Z. DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, 142 – 143.

¹⁹¹ Primjerice, bojadisar Nikola Radošić kupio je 1539. godine od Katarine, udove Jakova Radinića, *unam domunculam de muro, cuppis coopertam, positam Iadre in confinio sancte Vrsule super proprio terreno*. HR-DAZD-31, BZ, Simon Budineus, kut. 158, b. I, fasc. I/4, fol. 235r. Isti bojadisar kupio je 1557. godine od baštinka pok. Federika Grisogona kuću *in contrata sancti Ioannis fabrorum*. HR-DAZD-31, BZ, Daniel Cavalca, kut. 151, b. I, fasc. I/3, fol. 49v.

¹⁹² HR-DAZD-31, BZ, Daniel Cavalca, kut. 151, b. I, fasc. I, fol. 22v.

¹⁹³ *La casa de ser Piero Boniuento tutta di muro a Santa Orsola*. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, br. 3.

Kovačić Ivanov, stanovnik predjela *Babe*.¹⁹⁴ Hospital Svetoga Duha nalazio se izvan zadarskoga predgrađa (*burgus*) u kojemu se vodila briga o siromašnim gubavcima (*pauperes leprosi*).¹⁹⁵ Citirana oporuka sastavljena je tijekom mletačko-osmanskoga rata (1537. – 1540.). Prije njega su po nalogu mletačkih vlasti porušena naselja oko Zadra, a stanovništvo se povuklo u Varoš sv. Martina (*burgus*).¹⁹⁶ Izgledno su štćenici prebačeni na druga mjesta, pa tako i u predio sv. Uršule u nekretnine u vlasništvu hospitala.¹⁹⁷

Pojedini bastioni gradskoga recinkta nazivali su se imenima obližnjih crkava. Primjerice, bastion na sjeveroistočnoj strani poluotoka nazivao se bastionom sv. Marcele prema obližnjoj crkvi, koja je porušena radi fortifikacije grada u 16. stoljeću.¹⁹⁸ Stomorica (odnosno sv. Uršula) porušena je otprilike oko polovice 16. stoljeća u doba jačanja fortifikacijskoga pojasa na JZ strani grada.¹⁹⁹ U njezinoj blizini podignut je bastion (moguće zemljani), koji se nazivao imenom crkve sv. Uršule,²⁰⁰ što je razvidno iz isprave o punomoći iz 1573. godine, sastavljene *ad bastyonum sancte Ursule*.²⁰¹

Konačno, pretpostavku da je crkva Stomorice potkraj 15. stoljeća promijenila titular u crkvu sv. Uršule osnažuje ugovor iz 1575. godine, a tiče se potomaka i nasljednika iz obitelji Kovačić.²⁰² Pri diobi kuće između Ivana Kovačića i njegove sestre Apolonije, smještaj nekretnine naznačen je sintagmom *in contrata sancti*

¹⁹⁴ HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Drasmileus, kut. 147, b. IV, br. 5.

¹⁹⁵ Petar RUNJE, Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, 1997., 81 – 116.

¹⁹⁶ Angelo DE BENVENUTI, *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*, Milano, 1940., 77.

¹⁹⁷ Nekretnine stečene oporučnim legatima u korist *pauperes leprosi sancti Spiritus extra suburbium Iadrae* zabilježene su predjelima *Babe* i sv. Ivana Kovačkoga. Vidi: HR-DAZD-31, BZ, Antonius Barba, kut. 105, b. II, fasc. II/E, fol. 5v; HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus de Benedicti, kut. 48, b. II, fasc. I/9, fol. 54r; HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/1, fol. 15r.

¹⁹⁸ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 381. O izgradnji bastiona sv. Marcele vidi više u: Andrej ŽMEGAČ, Sforza Pallavicino i Zadar, *Ars Adriatica*, no. 12, 2022., 59 – 70.

¹⁹⁹ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 23.

²⁰⁰ Nije bila neuobičajena praksa zadarskih bilježnika da pri naznaci smještaja predmetne nekretnine koriste stare porušene referente, poput eremitske crkve sv. Ivana franjevac trećoredaca izvan gradskih zidina. HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 165, b. II, br. 21, fol. 43r.

²⁰¹ HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Drasmileus, kut. 145, b. II, fasc. III/2, fol. 34v.

²⁰² Crkvene osobe iz obitelji Kovačić također su uzimale u najam nekretnine u spomenutim predjelima. Primjerice, Lucija, udova Staniše Grancarića, i njezin rođak Ivan *Sterpaeuich* 1574. godine dali su u najam svećeniku Ivanu Kovačiću *unam domum in primum et secundum solarium eius exclusa canipa siue magazeno, positam ladre in contrata sancti Ioannis fabrorum ex opposito dicte ecclesie. Que domus fuit quondam reuerendi domini presbiteri Georgii Grenzarei*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Drasmileus, kut. 145, b. II, fasc. III/6, fol. 56v-57r.

*Ioannis fabrorum siue sancte Ursule.*²⁰³ U oporuci njihove majke Urše Kovačić, kćeri pok. *meser* Filipa Rimondina i udove Petra Kovačića (spomenut u gornjoj oporuci kao svjedok), predmetna nekretnina naznačena je kao *mitta della casa di habitazione di essa testatrice posita nel confin di San Zuane di fauri* bez naznake međaša.²⁰⁴ Bilježnik je očito temeljem poznavanja preciznoga položaja nekretnine odredio njezin smještaj naznakom crkve sv. Uršule u neposrednoj blizini, a to može biti samo crkva Stomorica. Spomenuti međaš koji pripada nasljednicima pok. Petra Boniventa zabilježen je u ispravama u predjelu bojadisara pokraj Stomorice, kasnije sv. Uršule. Stoga, sintagma *in contrata sancti Ioannis fabrorum siue sancte Ursule* upućuje na položaj nekretnine koja je bila smještena na pograničnome području dvaju gradskih predjela nazvanih po spomenutim crkvama,²⁰⁵ a čiji je jugozapadni međaš bio gradski nasip (*terraleum ciuitatis*).

RUŠENJE CRKVE SV. URŠULE

Gradski kapetan Dolfin tražio je polovicom 16. stoljeća nasipanje jugozapadnih zidina sve do Citadele,²⁰⁶ pri čemu je porušena crkva Stomorica i zatrpana vrata ispred nje, ali su na platnu gradskoga zida ostala otvorena Kovačka vrata (*Pusterna*),²⁰⁷ do kojih se protezala *ruga fabrorum*. Jedan od međaša u spomenutom ugovoru nasljednika obitelji Kovačić bila je bratovština sv. Marije Kapelice, čija je crkva bila porušena 1571. godine tijekom izgradnje bastiona u zapadnome kutu grada. Bratovština je tada preselila u novi prostor u gradskome predjelu kovača, što potvrđuje isprava od 30. studenoga 1572. godine. U njoj su spomenuti Kovačka ulica, gradska vrata i nasip (*terraleum ciuitatis*), naznačen

²⁰³ (...) *de siroco iura sancte Marie de capelizza partim et partim ecclesie sancti Siluestri, de borea partim iura heredum quondam ser Petri de Boniuento et partim iura domini Gregorii Calcina et partim magistri Antonii Magliachnizza cerdonis et partim heredum quondam ser Benedicti Blanco, de qurina terraleum ciuitatis et de trauersa Ioannes Salosich lizonizator et partim dona Mare relicta quondam Nicolini*. HR-DAZD-31, BZ, Nicolaus Drasmileus, kut. 146, b. III, fasc. IV/1, fol. 94r.

²⁰⁴ HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 165, b. II, br. 67, fol. 139r.

²⁰⁵ „Tu je sasvim jasno da se govori o kućama što se nalaze u predjelu blizu citiranih dviju crkava, a ne o crkvi s dva imena.“ I. PETRICIOLI, O položaju kuće, 130.

²⁰⁶ S. LJUBIĆ, *Commissiones et relationes venetae*, Zagreb, 1876 – 1880, vol. III, 80; I. PETRICIOLI, Crkva Stomorica, 247.

²⁰⁷ U oporukama iz sedamdesetih godina 16. stoljeća nerijetko se nazivaju *porta della marina da basso* ili se mjesto stanovanja oporučitelja naznačuje sintagmom *in confin di fauri appresso alla porta della marina da basso*. HR-DAZD-31, BZ, Horatius de Marchettis, kut. 165, b. II, br. 21, fol. 43v; br. 58, fol. 121v.

kao međaš pri diobi nasljednika obitelji Kovačić, a koji je bio rezultat nasipavanja jugozapadne fasade grada između bastiona sv. Frane i bastiona Citadele.²⁰⁸

U prilog rušenju crkve Stomorice, odnosno sv. Uršule, u vrijeme ojačanja fortifikacijskoga pojasa u jugozapadnome dijelu grada idu izvješća dviju apostolskih vizitacija Zadarske nadbiskupije. Apostolski vizitator Agostino Valier pohodio je 1579. godine crkvu sv. Ivana Kovačkoga u Zadru.²⁰⁹ Crkva sv. Uršule nije spomenuta u izvješću apostolske vizitacije pa je opravdana pretpostavka da je tada već bila porušena, što potkrepljuje izvješće iz 1603. godine. Naime, misne obveze porušenih crkava redovito su se prenosile u crkve i na oltare posvećene u čast istoga svetca naslovnika ili su crkvene vlasti odredile izgradnju novih kapela i oltara na tu nakanu.²¹⁰ U izvješću vizitatora Michelea Priulija izrijekom je navedeno da su misne obveze *nakon rušenja kapele sv. Uršule* prenesene na istoimeni oltar u zadarskoj katedrali,²¹¹ na kojemu do danas stoji pala s prikazom svetice.²¹² Obveze je izvršavao imenovani rektor kapele sv. Uršule, zadarski kanonik Nikola Cappello. Zadarski nadbiskup dodijelio mu je nadarbinu u lipnju 1599. godine nakon smrti posljednjega, u izvješću neimenovanoga nadarbenika sv. Uršule, a kanonikat mu je dodijelio papa u studenome 1601. godine. Neimenovani posljednji nadarbenik zasigurno je bio zadarski kanonik Nikola *Thomaseo*. Zabilježen je u svojstvu rektora crkve 1564. godine u izvješću o crkvenim desetinama, s obvezom slavlja Večernje uoči spomendana sv. Uršule

²⁰⁸ (...) *in contrata fabrorum prope portam ciuitatis*. Z. DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, 103, bilj. 492.

²⁰⁹ Stato della Città di Vaticano – Archivio Apostolico Vaticano (dalje: SCV-AAV), Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 49v.

²¹⁰ Primjerice, 1447. godine crkva sv. Petra Novoga na zadarskomu trgu bila je u derutnome stanju, za čiju je obnovu bilo potrebno uložiti oko 1000 dukata. Uredbom pape Nikole V. (1447. – 1455.) crkva je bila porušena, a misne obveze povezane s legatima crkvi prenesene su na zadarski kaptol. Određeno je da se za tu potrebu *in ipsa maiori ecclesia vna capella seu vnum altare sub vocabulo sancti Petri de nouo erigi*. HR-DAZD-31, BZ, Iohannes de Calcina, kut. 52, b. IV, fasc. IV/4, fol. 153r-154v. T. RAUKAR i dr., *Zadar pod mletačkom upravom*, 132; Pavuša VEŽIĆ, *Platea civitatis Iadre – prostorni razvoj Narodnog trga u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 36, no. 1, 1996., 337 – 358.

²¹¹ *Visitauit altare sanctae Vrsulae consecratum in quo capitulum tenetur ad missam quotidie celebrandum uigore quorundam legatorum. Ad altare transportatum est onus missam quotidie celebrandi. Post destructionem cuiusdam capellae sanctae Vrsulae celebratur per presbiterum Nicolaum capellae rectorem. Ordinauit candelabra et palium ex asseribus*. SCV-AAV, *Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 684r.

²¹² Oltarna pala s prikazom sv. Uršule u zadarskoj katedrali djelo je venecijanskoga majstora Jacopa Palme Mladeg, datirana u sredinu trećega desetljeća 17. stoljeća. Emil HILJE, Radoslav TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Slikarstvo*, ur. Nikola Jakšić, Zadar, 2006., 244 – 246.

te svečane pjevane mise na dan titulara crkve.²¹³ On je zajedno s pripadnicima zadarskoga kaptola pristupio ispitivanju prigodom apostolske vizitacije 1579. godine, ali nije spomenuo nadarbinu sv. Uršule.²¹⁴ Preminuo je 5. lipnja 1599. godine te je pokopan sljedećega dana u zadarskoj katedrali,²¹⁵ što se preklapa s datacijom dodjele nadarbine sv. Uršule kanoniku Nikoli Cappellu.²¹⁶ Unatoč činjenici da je crkva bila davno porušena, rektori nadarbine tijekom 17. stoljeća i dalje su izvršavali misne obveze na svetičinu oltaru u katedrali na temelju oporučnih legata povezanih s nekretninama crkve sv. Uršule. O tome svjedoči isprava iz 1662. godine o plaćanju godišnjega najma rektoru sv. Uršule za zemljište smješteno na lokalitetu zvanom sv. Vigilije (Požarišće) u iznosu od dvije lire.²¹⁷ Stoga se može prihvatiti zaključak da su stariji nazivi crkve po sv. Mariji izvorni, a da se potkraj 15. stoljeća nazvala sv. Uršulom.²¹⁸

ZAKLJUČAK

Na temelju proučenoga arhivskog gradiva pohranjenoga u Državnome arhivu u Zadru i relevantne znanstvene literature, u radu se nastojalo razriješiti pitanje o ubicaciji i nazivu crkve sv. Uršule u Zadru. Nakon otkrića ostataka crkve Stomorice u Zadru u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, a na temelju arhivskih isprava, zadarski povjesničar Carlo Federico Bianchi postavio je tezu da se ona nazivala i crkvom sv. Uršule. Bianchijeva teza pokrenula je znanstvenu raspravu u kojoj su suvremenici uglavnom osporavali njegovu pretpostavku. Rasprava nije bila razriješena ni u recentnim radovima koji su se bavili crkvom Stomoricom, a proizašli su uglavnom iz pera Ive Petriciolija. Petricioli je na tragu Bianchijevih podataka predložio ubiciranje crkve sv. Uršule u blizinu mletačkoga kaštela na ulazu u gradsku luku u Zadru. Nakon provedenoga istraživanja u fondovima

²¹³ *Io Nicolo Thomaseo come rector et beneficiador di Santa Orsola li liueli ual al anno L 12 s 13. La spesa el di Santa Orsola la messa grande et uespero candele oglio in tuto L 3.* IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, br. 81.

²¹⁴ Usp. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 97r.

²¹⁵ Hrvatska – Arhiv Zadarske nadbiskupije (HR-AZDN-43), Zbrika matičnih knjiga i parica Zadarske nadbiskupije, Zadar – Sv. Stošija, *Obituum I (1597. – 1617.)*, fol. 24r.

²¹⁶ *Rector simplicis beneficii sanctae Vrsulae in ciuitate collationis ordinariae prouisus ab ordinario de dicto beneficio vacante per obitum in mense Iunii 1599.* SCV-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 850r.

²¹⁷ *Reuerendo signor rettor di Santa Orsola.* HR-DAZD-31, BZ, Francesco Sorini, kut. 237, b. I, fasc. X, fol. 25r. Riječ je o istovjetnoj visini najamnine za zemljište u vlasništvu Crkve spomenutome u 16. stoljeću (v. bilj. 170).

²¹⁸ I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, 30.

Državnoga arhiva u Zadru te pomne analize isprava, naziva gradskih predjela, gradskih vrata i crkava opravdana je pretpostavka da je potkraj 15. stoljeća došlo do promjene naslovnika crkve Stomorice u crkvu sv. Uršule. Također, pouzdano se utvrdilo da je ucrtana neimenovana crkva na mletačkoj maketi iz vremena oko 1570. godine, koja se čuva u Pomorskomu muzeju u Veneciji, zapravo crkva sv. Kuzme i Damjana, čiji precizniji smještaj treba tražiti na prostoru današnjega Trga Petra Preradovića, tj. istoimene zadarske osnovne škole. Obje crkve izgledno su porušene tijekom ojačavanja fortifikacijskoga pojasa na JZ strani grada, izgradnje Citadele u južnome kutu Poluotoka i nasipavanja jugozapadnih zidina u 16. stoljeću.

PRILOG 1. Izvješće vizitacije crkve sv. Kuzme i Damjana od 6. ožujka 1517. godine. Izvor: HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (6. 3. 1517.)

Die quo supra

Visitata suprascripta ecclesia sanctę Marię Bonigaudii visitauit ecclesiam sanctorum Cosmę et Damiani positam prope muros, videlicet citadellam Iadrę, cuius rector est dominus presbyter Bernardinus Racich. Et habet:

Vnum hortulum contiguum qui . . . posset annuatim libras vndecim.

Item tres quartos terrę vineate, pro quibus [quotannis] . . . tertium pro terratico.

Item vna pars vnus hortuli contigui domui, quod . . . de terratico . . . p... . . . . . ma... communis, pro qua . . . . . solu... . . . 32. Quam partem tenet . . . quondam . . . . .

Item vnum palium tellę varii coloris, videlicet duę tobaleę super dictum (?) altare.

Sancte Catherinę

Et illico visitata suprascripta ecclesia accessit ad ecclesiam sanctę Catherinę, quę est diruta, circa quam sunt nonnulli horti, pro quibus, ut dixerunt, soluuntur aliquę pecunię monasterio sanctę Catherinę de Iadra a camera phiscali Iadrę in contracambium.

Sancti Siluestri

Deinde illico vidit ecclesiam sancti Siluestri dirutam, in qua erat intra (!) fratalea sancti Siluestri, sed impresentiarum est translata de commissione illustrissimi ad ecclesiam sancti Thomę de Iadra, quę nunc dicit sancti Siluestri.

Idem reuerendus comissit fieri inquisitionem vtrum horti contigui sint dictę ecclesię vel habeat alia bona.

Item illico repertum fuit quod ser Georgius de Alexio stipendarius ad portam magnam terrę firmę fecit et colit vnum hortulum intus et intra muros dictę ecclesię dirutę et in ea tenetur aliquem equem (!).

Item intelexit quod horti contigui dictę ecclesię dirutę soluunt liellum camerę phiscali Iadrę.

PRILOG 2. Izvješće vizitacije crkve Sv. Uršule od 9. ožujka 1517. godine. Izvor: HR-DAZD-31, BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I (9. 3. 1517.)

Deinde expleta visitatione dictę ecclesie accedit ad ecclesiam sanctę Vrsulę, cuius rector est dominus Simon de Ferletis canonicus Iadrensis. In qua est campana in campanille. Quę reperta est defecta sine aliquo paramento uel ornatu ecclesię, de quibus providendum est. Et habet infrascripta bona stabilia, videlicet:

Duę domus posite in circuitu dictę ecclesię, quas tenet Nicolaus cum fratribus de Nassis ad liuellum, pro quibus ipsi fratres soluunt quotannis libras 3 solidos 16.

Item duę domuncule posite in dicto loco, pro quibus soluuntur quotannis libre sex paruorum.

Item vna domuncula posita ubi supra, pro qua soluitur pro liuello solidi 26, quam tenet Margarita ...chia quondam Iacobi zapatoris.

Item vna domuncula posita ubi supra, quam tenet D...s Slo...ich, pro qua soluitur soldi 30 quotannis pro [liuello].

Item vna domuncula posita ubi supra, quam tenet Andreas Tolanouich de villa Crnogoschie, pro qua soluitur libřę duę quotannis.

Item vna muralea posita iuxta dictam ecclesiam, quam tenet ser Mateus (?) de S... [pro qua soluit] solidos 30 pro [liuello].

Item vna domuncula posita in loco, quam tenet domina Chatarina relicta quondam Simonis de Vltramontanea, pro qua soluitur 35 solidi pro liuelo annuatim.

Item vna domus posita ubi supra, quam tenet Draga Mardisana (?), pro qua quotannis soluit 30 solidos pro liuello.

Item vna domus posita in eodem loco, quam tenet Petrus (?) ...rich de villa Grussi, pro qua soluit quotannis 22 solidos.

Item vna domus posita in loco vocato Posarischię Iadre, quam tenet ser Laurentius de Ventura, pro qua soluit solidos 40 quotannis pro liuello.

Item vnus hortus positus in dicto loco Posarischię, quam tenet Nichola Trogiranich, pro quo soluit quotannis de liuello libras tres.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

- Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD-31) – Bilježnici Zadra
 HR-DAZD-3, Sindici inkvizitori za Dalmaciju i Albaniju
 HR-DAZD-20, Općina Zadar, Knez Zadra
 HR-DAZD-338, Dominikanski samostan Sv. Dominika (1066. – 1807.)
 HR-DAZD-388, Dukale i terminacije (1409. – 1797.)
 Hrvatska – Arhiv Zadarske nadbiskupije (HR-AZDN-43), Zbirka matičnih knjiga i parica Zadarske nadbiskupije
 Italija – Archivio di Stato di Venezia (IT-ASVe), Soprintendenti alle decime del clero
 Stato della Città di Vaticano – Archivio Apostolico Vaticano (SCV-AAV), Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*
 SCV-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101

OBJAVLJENI IZVORI:

- Andreas condam Petri de Canturio. Bilježnički zapisi 1355. – 1356.*, sv. I, priredili Josip Kolanović i Robert Leljak, Zadar, 2003.
Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. 6, sabrao i uredio Tadija Smičiklas, Zagreb, 1908.
Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. 7, sabrao i uredio Tadija Smičiklas, Zagreb, 1909.
Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. 10, sabrao i uredio Tadija Smičiklas, Zagreb, 1912.
Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, knj. 10, skupio Šime Ljubić, Zagreb 1891.

LITERATURA:

- ANČIĆ, Mladen, Rat kao organizirani društveni pothvat: Zadarski mir kao rezultat rata za Zadar, u: *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić, Zadar, 2022., 39 – 136.
 ANTOIJK, Stjepan, Zadarski katastik 15. stoljeća, *Starine*, sv. 49, Zagreb, 1949., 371 – 417.
 BEGONJA, Sandra, *Uloga gradskoga plemstva u urbanom razvoju Zadra u vrijeme Ludovika I. Anžuvina (1358. – 1382.)*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Filozofski fakultet, 2017.

- BENEVENIA, Lorenzo, A proposito delle Babe, *Il Dalmata*, XXI (1886.), br. 96-99., Zadar, 1886.
- BENYOVSKY, Irena, Komunalno reguliranje gradskog prostora u srednjovjekovnom Trogiru, *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21, Zagreb, 2003., 29 – 43.
- BENYOVSKY, Irena, Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 28, Zagreb, 2005., 23 – 44.
- BENYOVSKY LATIN, Irena, BEGONJA, Sandra, Nekretnine u notarskim dokumentima 13. stoljeća: primjeri dalmatinskih gradova (Zadra, Šibenika, Trogira, Splita i Dubrovnika), *Povijesni prilozi*, vol. 35, no. 51, Zagreb, 2016., 7 – 38.
- BIANCHI, Carlo Federico *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877.
- BIANCHI, Carlo Federico, *Antichità romane e medioevali di Zara*, Zara, 1883.
- BRUNELLI, Vitaliano, Le opere fortificatorie e la „Scuola dei Bombardieri“ di Zara, *La Domenica*, god. IV, br. 34, Zadar, 1891.
- BRUNELLI, Vitaliano, Le opere fortificatorie del comune di Zara, *Rivista dalmatica*, anno III, Zadar, 1904.
- CARTWRIGHT, Jane (ur.), *The Cult of St Ursula and the 11,000 Virgins*, University of Wales Print, 2016.
- DANILO, Giovanni, Antichità Zaratine, *Objavitelj dalmatinski – Avvisatore dalmato*, br. 76, Zadar, 1883.
- DE BENVENUTI, Angelo, *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*, Milano, 1940.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020.
- GUSAR, Karla, VUJEVIĆ, Dario, Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanje Barbakana 2008. godine, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, no. 26, Zagreb, 2009., 219 – 246.
- HILJE, Emil, Zadarski graditelj Nikola Arbusjanić (Arbušanić), *Radovi. Razdio povijesnih znanosti*, sv. 32, br. 19, Zadar, 1992. – 1993., 231 – 254.
- HILJE, Emil, TOMIĆ, Radoslav, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Slikarstvo*, ur. Nikola Jakšić, Zadar, 2006.
- JAKŠIĆ, Nikola, TOMIĆ, Radoslav, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, prir. Nikola Jakšić, Zadar, 2004.
- JURIĆ, Radomir, Redni broj: 192, *Hrvatski arheološki godišnjak*, br. 7, Zagreb, 2007., 418 – 419.
- PETRICIOLI, Ivo, Maketa Zadra u pomorskom muzeju Venecije, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, sv. II, Zadar, 1956. – 1957., 101 – 124.
- PETRICIOLI, Ivo, Crkva Stomorice (S. Maria de Pusterla) u Zadru, *Diadora*, no. 4, Zadar, 1968., 247 – 269.

- PETRICIOLI, Ivo, Lik Zadra u srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11-12, Zadar, 1965., 143 – 186.
- PETRICIOLI, Ivo, O položaju kuće kralja Ludovika Anžuvina i crkve sv. Silvestra u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, no. 15, Split, 1985., 119 – 132.
- PETRICIOLI, Ivo, *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*, Split, 1996.
- RAUKAR, Tomislav, PETRICIOLI, Ivo, ŠVELEC, Franjo, PERIČIĆ, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom: 1409 – 1797*, Zadar, 1987.
- REGAN, Krešimir, NADILO, Branko (prir.), Predromaničke i ranoromaničke crkve u Zadru, *Građevinar*, vol. 61, no. 4, Zagreb, 2009., 369 – 381.
- RUNJE, Petar, Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, 1997., 81 – 116.
- SORIĆ, Sofija, Prilog poznavanju kuće Nassis u Zadru: podjela kuće iz 1488. godine, *Ars Adriatica*, no. 7, Zadar, 2017., 145 – 156.
- VEŽIĆ, Pavuša, Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 16, Zagreb, 1990., 7 – 43.
- VEŽIĆ, Pavuša, *Platea civitatis Iadre – prostorni razvoj Narodnog trga u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 36, no. 1, Split, 1996., 337 – 358.
- VEŽIĆ, Pavuša, Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru. Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, no. 23, Zagreb, 1999., 7 – 16.
- ŽMEGAČ, Andrej, Sforza Pallavicino i Zadar, *Ars Adriatica*, no. 12, Zadar, 2022., 59 – 70.

Zdenko DUNDOVIĆ
Anita BARTULOVIĆ

THREE MEDIAEVAL CHURCHES IN THE PRESENT VAROŠ IN ZADAR

SUMMARY

Discussions on the name and the location of the church of St. Ursula began in the 19th century, after the discovery of the remains of the Stomorica church, situated in the area of the present Varoš in Zadar. Carlo Federico Bianchi claimed that Stomorica used to be called the church of St. Ursula; the majority of his contemporaries contradicted him regarding the matter. In the early 20th century, Vitaliano Brunelli identified the Stomorica church with the church of St. Ursula too – based on the study of the published results of the research and analysis of archival documents, yet with insufficient argumentation. Later, Ivo Petricioli suggested St. Ursula to have been located in the area of the Venetian Citadel in the north corner of the city. Based on the knowledge gained so far, the authors attempted to resolve the issue of the name and the location of the church. The analysis of archival sources from the records made by public notaries of Zadar resulted, to an extent, in new knowledge regarding the location and the destiny of the churches that had earlier been situated in the south corner of the city. It was determined that the church bearing no name, which stretched alongside the southwest city wall, near the Citadel, may with certainty be identified with the church of SS. Cosmas and Damian. According to the existing scientific literature, this church was demolished in 1454. The sources state that it already existed as early as in 1517; the report on the visitation of the Zadar churches corroborates this argument. Furthermore, the comparative method of the description of real estate and borders in the city quarter of St. Ursula in the late 15th and during the 16th century confirmed Bianchi's argument that the Stomorica church, originally named after the Blessed Virgin Mary, indeed bore the name of the church of St. Ursula as of the end of the 15th century. Finally, it was demolished around mid-16th century, when the southwest city wall had been diked and the fortification system strengthened.

Keywords: church of St. Ursula; Stomorica; St. Ivan Kovački; Babe; church of SS. Cosmas and Damian; Citadel.